

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В. Н. КАРАЗІНА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи бакалавра
на тему: «**Радикалізація українського націоналізму в умовах війни**»

Виконав:

Здобувач вищої освіти 4-го курсу,
групи ОПЗ-41

Спеціальності 052 Політологія
ОПП «Політичні технології та
аналіз політики»

Колесник Денис Дмитрович

(прізвище, ім'я та по батькові)

Керівник:

д. політ. н., доц.

Рубанов Віктор Володимирович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я та по батькові)

Рецензент:

д. політ. н., проф.,

Бульба Володимир Григорович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я та по батькові)

Харків 2025

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
Філософський факультет
Кафедра політології
Спеціальність 052 Політологія
Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політики»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри

О.А. ФІСУН
(ініціали, прізвище)

(підпис)

« ____ » _____ 2025 ____
року

ЗАВДАННЯ
На кваліфікаційну роботу бакалавра

Колесника Дениса Дмитровича

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема роботи: «Радикалізація українського націоналізму в умовах війни»
керівник роботи Рубанов Віктор Володимирович доктор політичних наук,
доцент. _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від «22» березня 2025 року. №
3801-5/796

2. Строк подання студентом роботи 20 травня 2025 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Проаналізувати сутність націоналізму як соціально-політичного феномену в історичному та сучасному контекстах;
2. Розкрити специфіку поняття «радикалізація українського націоналізму» та окреслити його характерні риси;
3. Дослідити ключові чинники, що сприяють радикалізації націоналістичних настроїв в умовах війни;
4. Вивчити соціально-економічні та культурні передумови зростання націоналістичних тенденцій;
5. Сформулювати пропозиції щодо ефективної протидії надмірній радикалізації націоналізму в українському суспільстві.

4. План роботи

№ з/п	Назва етапу роботи	Термін виконання етапу
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	30.09.2024
2	Затвердження теми роботи	12.10.2024
3	Аналіз та підбір літератури для написання роботи	30.11.2024
4	Написання змісту до кваліфікаційної роботи	30.12.2024
5	Написання першого розділу та висновків до нього	30.01.2025
6	Написання другого розділу та висновків до нього	28.02.2025
7	Написання вступу до роботи	15.03.2025
8	Написання висновків до роботи	31.03.2025
9	Оформлення списку використаних джерел	07.04.2025
10	Написання анотації	14.04.2025
11	Фінальні коригування та доопрацювання	17.04.2025
12	Переддипломна практика	21.04.2025- 11.05.2025
13	Підготовка доповіді до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	02.05.2025
14	Підготовка презентації до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	07.05.2025
15	Підготовка до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	08.05.2025
16	Передзахист кваліфікаційної роботи	09.05.2025
17	Фінальні коригування та доопрацювання після зауважень на передзахисті	12.05 25- 23.05.2025
18	Перевірка кваліфікаційної роботи через систему антиплагіат	26.05.2025
19	Захист кваліфікаційної роботи	09.06.2025-14. 06.2025

5. _____ Дата _____ видачі _____ завдання _____
 _____ 30.09.2024 _____

Здобувачка вищої освіти Д. Д. Колесник
 (підпис) (ініціали, прізвище)

Керівник роботи В. В. Рубанов
 (підпис) (ініціали, прізвище)

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
В. Н. КАРАЗІНА
ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ**

Направляється студент Колесник Д. Д., до захисту бакалаврської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: «Радикалізація українського націоналізму в умовах війни»

Бакалаврська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____ Карпенко І. В.

Довідка про успішність

Студент Колесник Д. Д. за період навчання на філософському факультеті з 2021 року по 2025 рік повністю виконав навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно — ____ %, добре — ____ %, задовільно — ____ %.

Фахівець І категорії

навчального центру організації

освітнього процесу філософського факультету _____ Рєвкова Н. Є.

Висновок керівника бакалаврської роботи

Студент Колесник Д. Д. виконав бакалаврську роботу на тему «Радикалізація українського націоналізму в умовах війни», яка присвячена дослідженню чинників і процесів, що спричинили посилення націоналістичних тенденцій у період збройного конфлікту. Робота має наукову новизну, логічну структуру, аргументовані висновки та може бути рекомендована до захисту.

Керівник бакалаврської роботи:

доктор політичних наук,

доцент кафедри політології

Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна

_____ Рубанов В. В.
_____ 20 __ року

Висновок кафедри про бакалаврську роботу

Бакалаврська робота розглянута. Студент Колесник Д. Д. допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології

_____ Фісун О. А.
_____ 20 __ року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛІЗМ» ТА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ «РАДИКАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ»	7
1.1. Сутність націоналізму як соціально-політичного явища та наукового поняття	7
1.2. Специфіка та зміст словосполучення «радикалізація українського націоналізму»	17
Висновок до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ЧИННИКИ ТА ПЕРЕДУМОВИ РАДИКАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ НАСТРОЇВ В УМОВАХ ВІЙНИ	31
2.1. Війна як базовий соціально-політичний чинник радикалізації українських націоналістичних настроїв	31
2.2. Соціально-економічні та духовно-культурні передумови актуалізації українського націоналізму в умовах війни та заходи протидії його надмірної радикалізації	46
Висновок до розділу 2	62
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68

ВСТУП

У сучасному українському суспільстві на тлі затяжного військового конфлікту, спричиненого імперською агресією Російської Федерації проти незалежної України, спостерігається суттєве посилення націоналістичних настроїв в суспільстві, що часом набувають форм радикалізації. Цей феномен викликає пильну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, оскільки він тісно пов'язаний не тільки з питаннями національної безпеки, внутрішньополітичної стабільності, соціальної згуртованості українського суспільства, але й міжнародного іміджу України як суверенної держави. Саме тому, вказані питання активно і плідно досліджуються в роботах самих різних галузей наукового знання, в тому числі і політологічних. Насамперед, це праці таких знаних дослідників, як Г. Андерсон (Андерсон, 2001), Ю. Артющенко (Артющенко, 2020), Л. Багірова (Багірова, 2011), Ю. Бойко (Бойко, 1992), О. Куць (Куць, 2013), І. Поліщук (Поліщук, 2001), О. Сич (Сич, 2017) та ін.

Тим не менш, на сьогодні поки ще не має політологічних робіт, спеціально присвячених комплексному аналізу процесів радикалізації українського націоналізму в умовах війни. Якраз вказана обставина і обумовила не лише актуальність теми нашого дослідження, але і необхідність спроби всебічного наукового аналізу процесів, що супроводжують ескалацію націоналістичних ідеологій в умовах війни, а також важливість пошуку і обґрунтування ефективних механізмів і шляхів збереження єдності українського суспільства, запобігання екстремізму й забезпечення дотримання демократичних цінностей.

Метою даної дипломної роботи є, насамперед, комплексне дослідження процесів радикалізації українського націоналізму в умовах військової агресії проти суверенної України з боку Російської Федерації,

виявлення його основних причин, форм прояву та соціально-політичних наслідків, а також розробка науково-обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання його негативним проявам. Для досягнення поставленої мети дослідження передбачено виконання наступних завдань:

- по-перше, проаналізувати сутність націоналізму як соціально-політичного феномену в історичному та сучасному контекстах;
- по-друге, розкрити специфіку поняття «радикалізація українського націоналізму» та окреслити його характерні риси;
- по-третє, дослідити ключові чинники, що сприяють радикалізації націоналістичних настроїв в умовах війни;
- по-четверте, вивчити соціально-економічні та культурні передумови зростання націоналістичних тенденцій;
- по-п'яте, сформулювати пропозиції щодо ефективної протидії надмірній радикалізації націоналізму в українському суспільстві.

Об'єктом дослідження є український націоналізм як суспільно-політичне явище.

Предметом дослідження виступає аналіз конкретних процесів його радикалізації в умовах боротьби українського народу за свою незалежність і суверенітет держави.

Актуальність проблеми, що розглядається в роботі, полягає не тільки у її практично-політичній значущості для подальшого розвитку суверенної України, але й, що не менш важливо - теоретичної, - зокрема, складності визначення меж між здоровим патріотизмом, необхідним для національної консолідації, та радикальними формами націоналізму, що можуть призводити до розколу суспільства, ксенофобії або порушення прав людини. Враховуючи ці обставини, *основними науковими підходами, методами і процедурами дослідження вказаної проблеми* виступають: історичний, системний, структурно-функціональний та комплексний підходи, які дозволяють в процесі їх реалізації використовувати і відповідні методи і процедури аналізу.

Так, історичний підхід, історичний метод та процедури дали змогу розглянути сам процес виникнення феномену націоналізму, проаналізувати специфіку становлення і розвитку різних форм сучасного українського націоналізму, в тому числі в умовах війни. Системний і структурно - функціональний – допомогли проаналізувати і охарактеризувати сучасний український націоналізм як цілісне суспільно-політичне явища і відповідне наукове поняття, визначити його основні структурні складові, умови виникнення, специфіку реального функціонування в сучасній Україні. Комплексний підхід - дав змогу визначити не тільки концептуальні основи і специфіку, але і основні чинники процесів радикалізації сучасного українського націоналізму в умовах війни та відповідні заходи протидії його надмірної радикалізації.

Джерельну базу дослідження становлять Конституція України, Закони України – «Про національні меншини в Україні», «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», «Про внесення змін до деяких законів України щодо частки музичних творів державною мовою у програмах телерадіоорганізацій», «Про надзвичайний стан» та інші.

Емпіричною базою верифікації концепту «український націоналізм » та характеристики його реального функціонування і радикалізації в Україні є документи та експертно-аналітичні матеріали державних установ, відомств, організацій, масиви даних соціологічних і соціально-політичних досліджень, зокрема, результати опитувань Інституту соціології НАН України, Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумков

Теоретична значимість роботи полягає у систематизації та узагальненні наукових підходів до вивчення націоналізму й радикалізації як соціальних процесів.

Практична значимість полягає у можливості застосування отриманих висновків і рекомендацій у діяльності державних органів, громадських

інституцій та засобів масової інформації задля формування збалансованої політики національної ідентичності та попередження екстремістських проявів.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного політологічного аналізу українського націоналізму саме в контексті його радикалізації під впливом сучасної війни України за свою незалежність, що дає змогу розкрити нові аспекти взаємодії між національною ідеологією, воєнною реальністю та соціальною психологією українського суспільства.

Якраз конкретному вивченню вказаних гостроактуальних теоретико-фундаментальних та практично-політичних проблем і присвячені наступні розділи нашої дипломної роботи. Структура роботи складається з вступу, двох розділів та чотирьох підрозділів, висновків до них, а також загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 63 найменувань та додатків. Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок, з яких основного тексту – 65 сторінки

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛІЗМ» ТА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ «РАДИКАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ»

1.1. Сутність націоналізму як соціально-політичного явища та наукового поняття

Націоналізм є багатогранним суспільно-політичним феноменом, що поєднує в собі риси ідеології, форми колективної свідомості та практичного політичного дійства. Його основою виступає усвідомлення особистістю своєї належності до нації, прагнення відстоювати її інтереси, підтримувати та примножувати національну ідентичність, зокрема через культуру, мову й історичну пам'ять. Центральною ідеєю націоналізму є визнання нації як вищої форми соціальної спільноти, яка має повне право на самовизначення, політичну незалежність і збереження власної державності.

Різновиди націоналізму охоплюють культурний, політичний, етнічний та релігійний виміри, і попри відмінності між ними, об'єднувальним мотивом залишається прагнення до збереження національної самобутності. У контексті політичного процесу націоналізм виконує важливу функцію у справі державотворення, легітимізації політичної влади, формування спільної громадянської ідентичності та конструювання національного наративу. Однак сучасні умови глобалізації та зростаючого міжкультурного діалогу ставлять перед націоналізмом виклик — пошук нових форм самореалізації, які б не вели до радикалізації чи трансформації цього явища в інструмент соціальної напруги чи ворожнечі.

У своїй класичній праці «Уявлені спільноти» Бенедикт Андерсон трактує націю як спільноту, що уявляється як обмежена й суверенна. За його переконанням, нації — це не об'єктивні реальності, а радше соціальні конструкти, які формуються через спільні символи, мову, уявлення та

історичні наративи. Саме ці уявлення відіграють важливу роль у консолідації суспільства в умовах загроз, особливо під час війни, коли загострюється потреба в колективній ідентичності. У такому контексті український націоналізм як ідеологія, заснована на уявленні про єдність народу, культури та державності, активізується і часто посилюється під впливом збройного конфлікту (Андерсон, 2001, с. 30).

Протягом історичного розвитку націоналізм зазнавав змін, набуваючи нових рис відповідно до соціально-політичних умов. У період формування модерних націй, зокрема в Європі XVIII—XIX століть, націоналізм виконував переважно емансипативну функцію — сприяв визволенню народів від колоніального чи імперського панування, утвердженню права на національне самовизначення та створення незалежних держав. Це був період так званого "класичного націоналізму", що був орієнтований на побудову демократичних інституцій, розвиток громадянських свобод і згуртування народу навколо спільної історичної пам'яті, мови та культури (Андерсон, 2001, с. 49).

Однак у XX столітті, особливо в умовах тоталітарних режимів, націоналізм почав набувати радикальних форм — таких як шовінізм, етноцентризм, расизм або фашизм. Такі зміни суттєво вплинули на сприйняття націоналізму в суспільстві та науковому середовищі, де виник поділ на "інклюзивний" (громадянський) і "ексклюзивний" (етнічний) типи. Громадянський націоналізм базується на єдності громадян як політичної спільноти, незалежно від етнічного походження, і спрямований на захист прав та свобод усіх членів суспільства. Натомість етнічний націоналізм акцентує на домінуванні одного етносу, що часто призводить до конфліктів, дискримінації та насильства (Артюх, 2008, с. 195).

У пострадянському просторі, зокрема в Україні, націоналізм відіграв важливу роль у становленні незалежної державності, формуванні національної ідентичності та переосмисленні історичної спадщини. Після проголошення незалежності у 1991 році український національний рух став важливим чинником у процесах відродження мови, культурних традицій,

національної символіки та формування колективної пам'яті. Його значення особливо зросло після подій 2014 року — анексії Криму та початку гібридної війни з боку Росії, коли суспільство постало перед викликом об'єднання навколо ідеї державного суверенітету, гідності та європейських орієнтирів.

Сьогодні націоналізм дедалі частіше сприймається як складне, багатовимірне явище, що поєднує в собі культурні, політичні, соціально-психологічні й міжнародні компоненти. В умовах глобалізації, коли національні кордони втрачають свою колишню значущість, а міжкультурні взаємодії стають дедалі інтенсивнішими, націоналізм набуває нових форм. Однією з них є «ліберальний націоналізм», який прагне поєднати збереження національної ідентичності з відкритістю до міжкультурного діалогу, толерантності та поваги до різноманіття. Цей тип націоналізму підтримує ідею культурної багатоманітності в межах демократичної, правової та інклюзивної держави.

У цьому контексті варто також звернути увагу на роль націоналізму як чинника соціальної мобілізації. У кризові моменти — під час війн, економічних катастроф чи політичних потрясінь — націоналістичні ідеї здатні згуртовувати суспільство, пробуджувати відчуття спільної відповідальності та солідарності. Особливо яскраво це проявилось в новітній українській історії, де націоналізм, як форма патріотизму, став основою для активної громадянської позиції, волонтерського руху та самопожертви заради захисту державності (Сич, 2018, с. 26–34).

Водночас важливо пам'ятати, що націоналізм не є однозначним явищем. Його оцінка залежить від конкретного історичного контексту, форм вияву та політичного застосування. Сучасний науковий підхід до аналізу націоналізму передбачає критичне осмислення як його потенціалу для розвитку національної культури й державності, так і загроз, пов'язаних із радикалізацією, нетерпимістю та порушенням прав людини. Розуміння цих аспектів є необхідним для формування зрілого громадянського суспільства,

що здатне поєднувати ідеї національної єдності з цінностями гуманізму та демократії.

У подальшому аналізі націоналізму як соціально-політичного явища важливо враховувати його зв'язок із такими категоріями, як держава, громадянство, політична культура та масова свідомість. У стабільних демократіях націоналізм часто інтегрується у систему громадянських цінностей і правових норм. У цьому контексті він виконує позитивну функцію: формує почуття єдності, зміцнює легітимність держави, сприяє згуртованості навіть у поліетнічних суспільствах. Такий тип націоналізму не протиставляє себе іншим, а навпаки — підкреслює цінність кожної культури в межах спільного людського простору (Багірова, 2011, с. 45-49).

У перехідних або авторитарних режимах націоналізм часто набуває загострених форм, стаючи інструментом політичної мобілізації. Його можуть використовувати для консолідації влади, боротьби з опозицією чи створення "образу ворога". Це особливо небезпечно у багатонаціональних країнах, де радикалізований націоналізм може стати джерелом розколу, сепаратизму й конфліктів.

О. М. Куць звертає увагу, що міжетнічні напруження часто є наслідком недалекоглядної державної політики, яка нехтує культурною специфікою або потребами етнічних меншин. Радикалізація в такому випадку постає не як ідеологія, а як реакція на дискримінацію й відчуження. У відповідь, влада має реалізовувати виважену етнополітичну стратегію, що базується на повазі до розмаїття та формуванні політичної нації (Куць, 2005, с. 84–85).

Сьогодні націоналізм стикається з викликами глобалізації: масової міграції, мультикультурності, цифрових трансформацій. Виникає так званий "новий націоналізм", який шукає баланс між збереженням ідентичності та адаптацією до змін. Він визнає глобальну взаємозалежність, але одночасно наполягає на праві націй на власний голос у світових процесах (Баран, 2011, с. 483-491).

Націоналізм, таким чином, не є статичним — це динамічна ідеологія, що змінюється відповідно до історичних обставин, соціального контексту та політичних викликів. Вона здатна адаптуватися, трансформуватися та набувати нових форм, зберігаючи при цьому базову функцію — консолідацію нації.

Ще один важливий аспект сутності націоналізму — його здатність до ідеологічної трансформації. У різних країнах і в різні історичні періоди націоналізм по-різному інтерпретувався й використовувався. В одних випадках він слугував основою для визвольної боротьби (наприклад, антиколоніальні рухи в Азії, Африці, Латинській Америці), в інших — став джерелом агресивної експансії та виправданням насильства (як у випадку нацизму в Німеччині чи фашизму в Італії) (Баран, 1947, с. 26-29).

У теоретичній площині націоналізм умовно поділяють на кілька основних типів: етнічний, громадянський, релігійний, культурний і територіальний. Кожен із них відображає окремий аспект національної ідентичності та пропонує специфічне бачення процесу формування нації. Етнічний націоналізм спирається на уявлення про спільне етнічне походження, мову, традиції та культурну спадщину. У центрі такого підходу — ідея "кровного" зв'язку між членами національної спільноти. Натомість громадянський націоналізм робить акцент на належності до політичної нації, яка формується на основі спільних цінностей, правових норм і громадянської участі, незалежно від етнічного походження індивіда. Релігійний варіант націоналізму використовує релігійні вірування, символіку та інституції як джерело національної легітимації. Культурний тип зосереджується на важливості збереження мови, мистецтва, фольклору, звичаїв та інших складових національної культури. Територіальний націоналізм, у свою чергу, фокусується на історично визначеній території як базисі для самореалізації нації та її політичного буття.

Сучасна політична свідомість українців має синтетичний характер — у ній органічно переплітаються модерні уявлення та традиційні цінності.

Особливої актуальності ці особливості набули в умовах децентралізації, яка сприяла відновленню ключової ментальної риси української культури — громадоцентризму. Водночас ідеї волі та свободи для більшості громадян трансформувалися у фундаментальні життєві орієнтири, що мають екзистенційне значення (Поліщук, 2018, с. 93–106).

Сутність націоналізму також не може бути повністю розкрита без розуміння його взаємодії з іншими ідеологіями. Наприклад, поєднання націоналізму з лібералізмом утворює ліберально-демократичну модель, де національна ідентичність базується на громадянських правах, рівності перед законом і повазі до прав меншин. Такий синтез дозволяє уникати радикалізму, зберігаючи водночас національну самобутність. Поєднання ж націоналізму з соціалістичними ідеями дає приклад «лівого націоналізму», який підкреслює не лише культурну, а й соціальну єдність нації, бореться за соціальну справедливість у національному контексті. У той же час альянс націоналізму з консерватизмом часто має на меті збереження традиційних національних цінностей, протиставлення модернізаційним процесам та зосередження на історичній тягlostі (Білорусець, 2021).

Сучасні політичні рухи часто маніпулюють націоналістичною риторикою для досягнення власних цілей, зокрема в електоральній боротьбі. У багатьох країнах світу спостерігається зростання популярності правопопулістських сил, які апелюють до «захисту національних інтересів», «боротьби з зовнішнім впливом», «відновлення національної гідності». Це свідчить про те, що націоналізм залишається дієвим політичним інструментом, хоча й вимагає особливої відповідальності в застосуванні.

Не менш важливим є і психологічний вимір націоналізму. Відчуття національної приналежності — один із ключових елементів ідентичності людини. Це почуття забезпечує індивіду відчуття безпеки, стабільності, приналежності до великої соціальної групи. Воно також формує ставлення до інших — як до представників «свого» або «чужого» кола, що вимагає виховання міжкультурної поваги та етичної відповідальності в суспільстві.

У подальшому аналізі націоналізму необхідно враховувати й його зв'язок із процесами модернізації та урбанізації. У XIX—XX століттях націоналізм виступав не тільки політичним, а й культурним феноменом, який сприяв поширенню національної мови, створенню національної системи освіти, масової культури, єдиних наративів минулого. Через це він став фундаментом модерної держави, здатної мобілізувати великі спільноти навколо спільних символів, міфів і цілей. У цьому аспекті націоналізм тісно пов'язаний із масовою освітою, розвитком ЗМІ, стандартизацією мовних норм і створенням спільного інформаційного простору (Білорусець, 2021).

Особливо актуальним сьогодні є вивчення так званого цифрового націоналізму — явища, за якого ідеї національної ідентичності поширюються через соціальні мережі, блоги, відеоплатформи, формуючи нові канали впливу на масову свідомість. У віртуальному просторі націоналізм проявляється у формі мемів, цифрових символів, кампаній із популяризації національної мови та культури, що робить його ще більш динамічним і впливовим.

У контексті суспільного розвитку націоналізм також виконує роль регулятора соціальних зв'язків. Він здатен забезпечити певну стабільність і передбачуваність у суспільстві, формуючи на основі спільної ідентичності системи моральних норм, громадянських обов'язків та символічних координат. Символічне значення націоналізму як чинника консолідації суспільства посилюється в умовах війни. Саме тому держави-агресори часто намагаються дискредитувати національно орієнтовані рухи, подаючи їх як екстремістські чи терористичні. Яскравим прикладом є рішення Верховного суду Російської Федерації визнати полк «Азов» терористичною організацією, що було використано як інструмент пропаганди проти українського спротиву (Богданьок, 2022). У цьому контексті націоналізм стає не лише формою самозахисту, але й об'єктом інформаційної війни.

Український досвід боротьби за незалежність у XX столітті доводить, що націоналізм може виступати джерелом морального спротиву навіть у

найбільш репресивних умовах. Постать Левка Лук'яненка, який десятиліттями перебував у радянських тюрмах за прагнення до самостійної України, символізує націоналізм як ідеологію гідності, жертвності й послідовного прагнення до свободи. Його діяльність підтверджує, що національно-визвольна ідея здатна об'єднувати суспільство навколо цінностей, які протистоять зовнішньому тиску та внутрішньому занепаду (Лук'яненко, 2018).

Цей тип націоналізму формується не на основі ворожнечі чи ідеї переваги, а як реакція на історичний досвід колоніального пригнічення, політичного безправ'я та спроб культурного знищення. Він виростає з глибокого прагнення зберегти власну ідентичність, відстояти гідність і право бути господарем на своїй землі. Такий націоналізм апелює до колективної пам'яті, морального обов'язку перед попередніми поколіннями й потреби у внутрішньому самоусвідомленні. Він не стільки протистоїть зовнішньому ворогу, скільки мобілізує суспільство до самотворення — творить опору для стійкості, єдності та відповідальності, що стають фундаментом майбутнього державного розвитку.

Крім того, націоналізм має безпосереднє відношення до формування політичних еліт та ідеологій, які визначають стратегічний курс держави. У країнах із високим рівнем громадянської свідомості націоналізм стає основою модернізаційної політики, що включає інвестиції в культуру, освіту, науку та армію як елементи національного престижу. Така форма націоналізму є далекою від агресивності чи виключності — вона конструктивна, орієнтована на зміцнення державності через розвиток інтелектуального, людського та економічного потенціалу нації (Бердиховська, 2013, с. 432).

Варто також зазначити, що в умовах сучасної України націоналізм перетворився на складову духовного спротиву — це не лише політична чи історична категорія, а глибоко емоційне й моральне переживання. Особливо це проявляється в періоди війни, коли націоналізм є не лише реакцією на

загрозу, але й рушієм соціальної енергії, волонтерського руху, громадянської відповідальності й солідарності. Український націоналізм сьогодні — це прагнення зберегти гідність, самобутність і свободу в умовах зовнішнього тиску та внутрішніх викликів.

Загалом, націоналізм залишається однією з найвпливовіших ідеологічних доктрин сучасності. Його значення виходить далеко за межі політичних гасел: він формує менталітет, визначає політичний курс, впливає на освіту, культуру й навіть щоденну поведінку громадян. Саме тому розуміння сутності націоналізму як багатогранного й змінного явища є необхідним для кожної освіченої людини, яка прагне не лише знати історію, а й відповідально будувати майбутнє (Касьянов, 1999, с. 352).

Завершуючи аналіз сутності націоналізму як соціально-політичного явища та наукового поняття, слід підкреслити його здатність адаптуватися до різних історичних і культурних контекстів. У цьому полягає одна з ключових рис націоналізму — його гнучкість та мінливість. Він може слугувати як інструментом інтеграції суспільства, сприяючи політичній стабільності, так і бути джерелом конфліктів і протистоянь, особливо якщо використовується як засіб маніпуляції масовою свідомістю або як форма політичного тиску.

Також націоналізм може виступати каталізатором формування нових політичних націй, особливо у багатонаціональних державах. Важливо розуміти, що сучасна нація — це не лише етнічна спільнота, а, передусім, політична спільність громадян, об'єднаних спільною волею до життя в єдиній державі, спільними правами, обов'язками, цінностями й майбутнім. У цьому сенсі націоналізм у XXI столітті набуває більш громадянського, інклюзивного змісту, хоча етнокультурний чинник залишається важливою складовою (Касьянов, 2009, с. 88-91).

Крім того, в епоху інформаційного суспільства значну роль у формуванні національної свідомості відіграють нові медіа, соціальні мережі та цифрові платформи. Через них відбувається поширення ідей, символів, образів, що формують уявлення про національну ідентичність у нових

поколінь. Це дає змогу не лише зберігати національні традиції, але й осмислювати їх у сучасному контексті, сприяти формуванню критичного мислення, зміцнювати суспільну згуртованість.

Отже, націоналізм є історично змінним явищем, яке виникає у відповідь на конкретні соціальні та політичні обставини. У сучасному світі він продовжує відігравати важливу роль у формуванні національної ідентичності, мобілізації суспільств і легітимації державності, будучи не лише ідеологією, а й способом уявлення спільноти (Андерсон, 2001, с. 6-8).

Цікаво також відзначити, що націоналізм здатен співіснувати з ідеями космополітизму — не як протилежність, а як взаємодоповнюючий процес. Нація, яка усвідомлює свою унікальність, може активніше і більш гідно брати участь у міжнародному діалозі, відстоювати на світовій арені власну позицію, культуру, мову, традиції. У цьому сенсі націоналізм — це не лише замикання на собі, але й вихід до світу з чіткою самоідентифікацією (Геллнер, 2001, с. 121-124).

Також важливо розуміти, що націоналізм має моральний вимір. Справжній націоналізм не заперечує існування інших націй, а навпаки — визнає їхнє право на гідність, розвиток і самобутність. У цьому полягає гуманістична складова сучасного націоналізму, який базується не на ненависті, а на любові до свого — мови, землі, предків, культури. Саме така форма націоналізму є найперспективнішою в умовах відкритого, плюралістичного суспільства.

Отже, націоналізм — це гнучке, багатовимірне явище, яке адаптується до нових викликів, залишаючись однією з ключових ідеологічних сил сучасності. Його розуміння є критично важливим для формування освіченого, відповідального й патріотичного громадянина, здатного не лише плекати своє, але й поважати інше.

1.2. Специфіка та зміст словосполучення «радикалізація українського націоналізму»

Поняття «радикалізація українського націоналізму» охоплює складний і багатогранний соціально-політичний процес, пов'язаний із посиленням, загостренням або докорінною трансформацією націоналістичних ідей, дій і форм протесту в історичному контексті України. Воно описує ситуації, коли український націоналізм — як ідеологія та політична практика — виходить за межі поміркованого дискурсу, набуваючи більш наполегливої, а іноді й крайової, активістської чи навіть революційної форми.

Радикалізація українського націоналізму зазвичай має чітку історичну та політичну мотивацію, пов'язану з періодами загрози існуванню нації, окупації, політичного гноблення або загальної нестабільності. Яскравим прикладом є 1920–1930-ті роки, коли на тлі польської асиміляторської політики на західноукраїнських землях, репресій з боку радянської влади, руйнування національної культури й церков, утворюються та радикалізуються націоналістичні організації, зокрема Організація українських націоналістів (ОУН). Радикалізація тоді означала перехід від культурницької діяльності до політичної боротьби, включно з підпільною діяльністю, актами саботажу, збройним спротивом (Таровойт, 2008, с. 88-101).

У 1940-х роках радикалізація українського націоналізму досягає апогею в діяльності ОУН (особливо її «бандерівського» крила — ОУН(б)) та Української повстанської армії (УПА). У цей період відбувається трансформація націоналізму з ідеї визвольної боротьби в активну збройну протидію окупаційним режимам — як нацистському, так і радянському. Цей процес супроводжувався як героїчними сторінками спротиву, так і неоднозначними діями, які згодом стали предметом дискусій у суспільстві та науковому середовищі.

У середині XX століття в межах українського націоналістичного середовища формується концепція "націократії", розроблена Миколою Сціборським. Вона передбачала створення сильної централізованої держави, яка мала стати альтернативою як радянському тоталітаризму, так і західній ліберальній демократії. Націократія орієнтувалась на ідеї національної солідарності, авторитетної влади та соціального партнерства, що вважалося запорукою стабільності та розвитку українського суспільства (Віхров, 2008).

Порівняння сучасної російсько-української війни з подіями Другої світової дозволяє глибше осмислити радикалізацію націоналізму як відповідь на екзистенційну загрозу. Як і тоді, сьогодні українське суспільство переживає граничне загострення духовної напруги, коли боротьба за свободу та ідентичність супроводжується максимальним зосередженням людської енергії, волі та морального напруження. Радикалізація в цьому контексті часто постає не як політична крайність, а як глибоко екзистенційна реакція на насильницьке втручання у життєвий простір нації, що трансформує не лише політичну мобілізацію, а й саму культуру спротиву (Лисенко, 2025).

Нова хвиля радикалізації відбулася після Революції Гідності у 2014 році, коли в умовах російської агресії, анексії Криму та початку війни на Донбасі націоналізм знову активізувався. Цей етап супроводжувався появою добровольчих батальйонів, символів національного спротиву, популяризацією національної історії, мови, культури. Радикалізація у цьому контексті означала не лише зростання політичної напруги, а й перехід до активної оборони національної ідентичності, до мобілізації громадян на захист суверенітету. Варто зазначити, що ця форма радикалізації мала здебільшого оборонний, а не агресивний характер.

Слід також розуміти, що радикалізація не обов'язково означає екстремізм чи насильство. У випадку українського націоналізму радикалізація часто пов'язана з рішучістю, з посиленням патріотичної риторики, готовністю до самопожертви та мобілізації широких мас населення в екстремальних умовах. Проте в окремих випадках вона може мати й

негативні наслідки — посилення суспільної поляризації, конфлікти на етнічному чи політичному ґрунті, зловживання історичною пам'яттю (Мудрак, 2015, с. 45-51).

Продовжуючи розгляд специфіки радикалізації українського націоналізму, важливо проаналізувати соціальні й психологічні чинники, які сприяють цьому процесу. До таких чинників належить насамперед відчуття несправедливості, зневаги або приниження національної ідентичності, що часто сприймається суспільством як загроза самому існуванню нації. У таких умовах радикалізація стає не лише ідеологічною відповіддю, а й глибокою емоційною реакцією на виклики часу. Особливо це помітно серед молоді, яка в умовах соціальної нестабільності чи зовнішньої загрози схильна підтримувати рішучі й чітко артикульовані ідеї, які обіцяють захист, гідність і національну єдність.

Окрему увагу варто приділити ролі масової культури, літератури, музики, кінематографу, які в умовах війни та загострення ідентичності виступають потужним каналом формування патріотичної риторики й радикалізації національного дискурсу. Фольклоризовані образи героїв визвольних змагань, традиційний вишиваний одяг, козацька символіка, музика в стилі патріотичного року або репу — усе це сприяє створенню нової націоналістичної естетики, яка поєднує історичні архетипи з сучасними формами самоідентифікації (Багірова, 2011, с. 145).

Радикалізація також набуває медійного виміру — через соціальні мережі, блоги, YouTube-канали поширюються гасла, цитати, відеозвернення, які закликають до рішучості, непокори або навіть прямої дії. У цьому контексті інформаційний простір стає полем боротьби не лише за факти, а й за символи, емоції, уявлення про «своє» і «чуже». Тут виникає потреба в медіаграмотності, здатності відрізнити конструктивний націоналізм від маніпулятивного, популістського чи деструктивного радикалізму.

У цьому контексті радикалізація націоналізму в Україні може бути розглянута як відповідь на історичні травми та спроба захистити колективну

ідентичність, сформовану на героїчному наративі. Така форма націоналізму спирається на уявлення про «перманентного зовнішнього ворога», що стає осердям мобілізації суспільства довкола ідеї національного спротиву та відновлення справедливості. Волонтерський рух, участь ветеранів у громадському житті, пильна увага до питань мови й культури — усе це засвідчує дієвість історичної пам'яті як інструменту соціальної інтеграції, який не тільки зберігає спадщину минулого, а й формує стратегічні орієнтири для сучасності та майбутнього (Шаповала, 2013, с. 163).

Важливо також зазначити, що радикалізація українського націоналізму — явище реактивне. Вона не виникає в ізоляції, а є відповіддю на зовнішні агресії, політичну нестабільність, економічну кризу, втрату довіри до інституцій. Її характер не обов'язково має бути деструктивним — навпаки, за умов демократичного контролю й відкритого суспільного діалогу радикалізовані ідеї можуть сприяти реформам, оновленню системи, мобілізації енергії нації на користь позитивних змін.

У подальшому аналізі радикалізації українського націоналізму доцільно звернути увагу на її міжнародне сприйняття. У різних країнах і політичних колах поняття "український націоналізм" інтерпретується неоднозначно — від позитивного образу боротьби за свободу й суверенітет до стереотипів, нав'язаних радянською і пострадянською пропагандою, які асоціюють націоналізм із екстремізмом. Особливо активно ці стереотипи використовуються у російському інформаційному просторі, де будь-які прояви української самосвідомості часто маркуються як "радикалізм", "неонацизм" або "загроза російськомовному населенню". Така інформаційна війна суттєво впливає на імідж України на міжнародній арені та ускладнює об'єктивне сприйняття українського патріотизму (Шаповала, 2013, с. 163).

Радикалізація українського націоналізму також є відображенням ширших тенденцій у глобальній політиці, де спостерігається посилення націоналістичних настроїв, зростання ролі патріотичної риторики у внутрішній і зовнішній політиці. На цьому тлі український варіант

націоналізму вирізняється своєю захисною природою — це відповідь на втрату територій, військову агресію, культурну експансію. Він не несе загарбницьких чи шовіністичних намірів, а навпаки — спрямований на самозбереження нації, захист її ідентичності в умовах загрози.

Ще один важливий момент полягає в тому, що радикалізація не є стабільним станом — вона має динамічний характер. У мирний час націоналістичні рухи часто повертаються до поміркованого дискурсу, акцентуючи увагу на культурній спадщині, просвітницькій діяльності, розвитку громадянської освіти. Натомість у часи загострення конфліктів, поглиблення внутрішньої кризи або зовнішнього тиску, вони можуть знову активізуватися й мобілізувати прихильників до більш рішучих дій. Саме тому радикалізація не повинна сприйматися лише як постійна загроза — це радше індикатор глибоких соціальних, політичних і психологічних процесів у суспільстві.

Вивчення динаміки радикалізації українського націоналізму вимагає врахування ролі історичної пам'яті та її символічної репрезентації. Національна пам'ять постає не лише як форма збереження минулого, а як інструмент мобілізації, що актуалізує образи героїзму, жертвності та боротьби, створюючи сакралізовані постаті визвольного руху, зокрема діячів ОУН та УПА. Ці символи відіграють роль маркерів національної ідентичності та чинників суспільної консолідації (Бабка, 2022, с. 53).

У процесі радикалізації відбувається також переоцінка ставлення до офіційних структур влади. Частина націоналістично налаштованих громадян може сприймати державу не як гарант національного інтересу, а як інертну або корумповану структуру, яка неспроможна ефективно захистити інтереси нації. Це створює умови для підвищеної громадської активності, появи ініціатив знизу, волонтерських об'єднань, громадських патрулів, культурних рухів — усього того, що можна вважати альтернативними формами прояву патріотизму та відповідальності.

Також важливо зазначити, що український націоналізм радикалізується не лише під зовнішнім тиском, а й унаслідок внутрішніх соціальних викликів. Сюди можна віднести економічну нестабільність, високий рівень трудової міграції, слабкість правової системи, проблеми з доступом до освіти чи охорони здоров'я. У таких умовах націоналістичні сили можуть висувати гасла "національного відродження", "соціального оновлення", "очищення влади", які матимуть як патріотичне, так і протестне навантаження. Цей тип радикалізації поєднує в собі елементи національної ідеї з елементами соціальної справедливості, що робить його близьким до ідеологій "лівого націоналізму" (НІСД, 2013).

Окремим аспектом у розгляді радикалізації українського націоналізму є її географічна та регіональна специфіка. Радикальні прояви націоналізму традиційно були більш вираженими в західних регіонах України, де збереглися міцні історичні зв'язки з ідеями ОУН і УПА, а також високий рівень національної самоідентифікації. У цих регіонах підтримка патріотичних і націоналістичних партій, участь у волонтерському русі, спротив русифікації мають довгу традицію. Водночас у центральних і східних областях, особливо в пострадянський період, націоналізм радикалізувався у відповідь на загрози, зумовлені збройною агресією, пропагандою чи спробами зовнішнього тиску. Таким чином, радикалізація тут набуває іншої форми — з акцентом не стільки на історичній спадщині, скільки на сучасному досвіді війни, захисті території, мови, родини (НІСД, 2013).

Ще одним важливим аспектом радикалізації національного дискурсу в Україні є боротьба за символічний простір — тобто за те, які смисли, образи, імена та пам'ятники домінують у публічному просторі. У посттоталітарному суспільстві саме символічна політика часто стає полем напруги між консервативними і модерністськими підходами до національної ідентичності. Як зазначає А. І. Колодій, «ідентичність в умовах політичної трансформації завжди передбачає ревізію символічного простору, оскільки саме через

символи здійснюється закріплення нових моделей політичної легітимності» (Колодій, 2017, с. 17-27). У цьому контексті радикалізація українського націоналізму набуває форми публічного змагання за контроль над історичними наративами, назвами вулиць, місцями пам'яті та освітніми програмами, що є важливим чинником політичної мобілізації та формування нової національної свідомості.

У контексті сучасної політики радикалізація українського націоналізму також виявляється у формуванні окремих політичних течій та організацій, які відкрито проголошують свою націоналістичну ідеологію. Їхні програми можуть містити елементи жорсткої антикорупційної риторики, вимоги люстрації, заклики до відновлення історичної справедливості, зміцнення національної армії, заборони ворожої пропаганди. Часто ці політичні проєкти мають широку підтримку серед ветеранів, молоді, представників малого бізнесу, що свідчить про попит на рішучі й активні політичні дії (Грицак, 1990, с. 75-77).

Водночас, у контексті гібридної війни та інформаційної агресії, українське суспільство потребує чіткого розуміння того, що радикальні прояви націоналізму часто навмисно перебільшуються або викривляються у ворожій пропаганді. Це створює фальшиве уявлення про те, що будь-який патріотизм є екстремізмом. Відтак, важливим завданням є збереження об'єктивного, зваженого підходу до аналізу як історичних, так і сучасних проявів національного руху (Набок, 2017, с. 213).

Крім того, радикалізація українського націоналізму має ще один важливий вимір — освітній. Саме освіта формує підходи до трактування історії, національної ідентичності, громадянської відповідальності. У шкільній і вищій освіті варто виховувати національну свідомість, яка не базується на ненависті до іншого, а на любові до свого. Це допоможе молоді краще зрозуміти складність історичних процесів, навчитися мислити критично, відрізняти маніпуляції від фактів, а також усвідомлювати межу між гідним національним самоусвідомленням і руйнівною ідеологізацією.

Також варто згадати роль військового фактору в цьому процесі. Після 2014 року, коли почалася війна на сході України, виникла велика кількість добровольчих батальйонів, які сприймалися суспільством як новий символ патріотизму, готовності до самопожертви, безкомпромісності. Частина їхніх учасників після завершення активних бойових дій інтегрувалася в політичне життя, у громадські ініціативи, в антикорупційну боротьбу. Ветеранські спільноти після 2014 року стали не лише моральними авторитетами, але й новими суб'єктами політичної мобілізації, що функціонують у спектрі від активізму до ідеологічної радикалізації. Проте дехто залишився в зоні напівполітичного активізму, де межа між громадянською відповідальністю та радикалізмом стає розмитою. Такий досвід створює нову соціальну динаміку — феномен "ветеранського націоналізму", який несе в собі потенціал як морального авторитету, так і політичного радикалізму (Шайгородський, 2022, с. 276).

Особливу увагу необхідно приділити також реакції суспільства на прояви радикалізованого націоналізму. Значна частина громадян України сприймає націоналізм як природну відповідь на зовнішню агресію, як символ гідності й незламності. Водночас інша частина — особливо в поліетнічних чи полікультурних регіонах — може насторожено ставитися до різких закликів, підозрюючи в них потенційну загрозу для людей або міжетнічної злагоди. Ці суспільні амбівалентності частково підтверджуються результатами дослідження Центру Разумкова (травень 2023 року), згідно з яким, хоча 81% громадян ототожнюють себе з українською культурною традицією, повна інтеграція цієї ідентичності є ще не завершеною. Зокрема, у Південному та Східному регіонах лише нещодавно спостерігається зростання відчуття культурної близькості із Західною Україною, що раніше в радянській та пострадянській риторичі було стигматизоване як осередок «буржуазного націоналізму». Це свідчить про поступове подолання міжрегіональних стереотипів, але також про наявність делікатного балансу в суспільному

сприйнятті націоналістичної риторики, особливо у її радикальних формах (Центр Разумкова, 2023).

У процесі формування національної ідентичності в Україні особливу роль відіграє політика пам'яті. Вона не лише відображає минуле, але й активно формує сучасні наративи, що впливають на суспільну свідомість. Як зазначає Георгій Касьянов, «історична пам'ять є не просто збереженням минулого, а інструментом політичної мобілізації та легітимації сучасних політичних рішень». Це особливо актуально в умовах гібридної війни, де контроль над історичними наративами стає частиною інформаційного протистояння. (Касьянов, 2016, с. 118-129).

Досліджуючи тему радикалізації українського націоналізму, слід особливо підкреслити взаємозв'язок цього явища з процесами формування національної ідеології та громадянського суспільства в посттоталітарний період. Після десятиліть радянської цензури, знищення ідеї української державності, приниження національної культури та русифікації, незалежна Україна з 1991 року почала шлях формування нової системи цінностей, у центрі якої поступово утверджувалася ідея українського патріотизму та самостійної ідентичності. У цьому контексті радикалізація націоналізму набула рис емоційного спротиву проти колоніального минулого, історичної несправедливості та соціальної апатії (Чорновіл та Лук'яненко д. з. 2025).

Цей процес став ще більш інтенсивним після 2014 року, коли анексія Криму та війна на Донбасі розірвали ілюзії про нейтральну зовнішню політику, змусили суспільство швидко переосмислювати своє ставлення до держави, мови, армії, історії. У цих умовах націоналістичні гасла, що раніше вважалися маргінальними або надто емоційними, стали мейнстримом. Це сприяло створенню нової хвилі патріотичної культури, вихованню молоді в дусі захисту державності, зростанню поваги до ветеранів, воїнів, добровольців.

Проте радикалізація, навіть у патріотичних формах, завжди несе ризик однобічності. Якщо національна ідея не супроводжується глибоким

інтелектуальним аналізом, діалогом, врахуванням регіональних особливостей і прав меншин, вона може призвести до надмірної поляризації суспільства, ізоляціонізму чи навіть нетерпимості. У зв'язку з цим важливо, щоб радикалізовані прояви націоналізму врівноважувалися інституціями громадянського суспільства, освітніми програмами, академічними дослідженнями та медіа. За О. М. Куцем, держава в поліетнічному суспільстві має виконувати функції посередника, інтегратора, зокрема через запровадження справедливої мовної політики, розвиток міжетнічної освіти та стимулювання діалогу культур. У цьому полягає запобіжник від національного радикалізму, що виростає на ґрунті почуття несправедливості чи культурної неповноцінності (Куць, 2005, с. 56–57).

Також радикалізація українського націоналізму змушує нас замислитися над питанням: яка роль ідеології у новітній історії? Чи може радикальна ідея бути силою не лише спротиву, а й творення? У випадку України — так. Радикалізований націоналізм у критичні моменти історії не лише відображав суспільне напруження, а й консолідував сили, мобілізував до дії, зміцнював національну єдність. І хоча в мирний час така енергія потребує трансформації, вона залишається потужним потенціалом для реформ, культурного піднесення та формування активного громадянства (Гайдай, 2008 с. 247).

Ще одним важливим аспектом у розгляді радикалізації українського націоналізму є її історичне коріння. Вже наприкінці XIX століття українські молодіжні та інтелігентські кола створювали організації, які поєднували ідеї культурного відродження з політичним прагненням до самостійності. Так, діяльність Братства Тарасівців є прикладом ранньої політичної мобілізації українства, що включала елементи радикального патріотизму, боротьби з імперським тиском та заклики до активної участі в суспільному житті. Їхня програма формувала основи модерного українського націоналізму, в якому поєднувалися ідеї просвітництва, опору та самовизначення (Галайко, 2016, с. 76-82).

Наприклад, радикалізація націоналізму в деяких політичних партіях і рухах супроводжується використанням символіки, риторики та лозунгів, що апелюють до історичних традицій міжвоєнного періоду, особливо діяльності ОУН і УПА. У цих випадках націоналізм стає не лише формою сучасного політичного позиціювання, а й спробою історичної тяглості — збереження ідей визвольної боротьби, героїзації минулого як моделі для сьогодення. Такий підхід формує уявлення про націоналізм як безперервний процес — від княжої доби і козаччини до сучасної боротьби за незалежність у XXI столітті.

Водночас існує й громадянський, “інклюзивний” націоналізм, який намагається інтегрувати в українську політичну націю представників різних етносів, релігій і культур. Прихильники цього підходу вважають, що українське громадянство та вірність ідеї незалежності важливіші за етнічне походження. У сучасних умовах війни саме цей тип націоналізму часто домінує у суспільному дискурсі: волонтери, військові, медики, інтелігенція — незалежно від мови спілкування чи місця народження — визнаються рівноправними учасниками національної єдності (Шульга, 2010, с. 145).

У контексті триваючої теми радикалізації українського націоналізму, важливо приділити увагу й соціальному підґрунтю цього процесу. Радикальні ідеї особливо швидко поширюються в умовах соціальної несправедливості, високого рівня безробіття, недовіри до державних інституцій, корупції, соціальної нерівності. У таких обставинах радикальний націоналізм пропонує просту, чітку ідеологічну систему, яка дає відповіді на питання "хто винен" і "що робити", формуючи у людей відчуття контролю, значущості та причетності до вищої мети (Головко, 2018).

Окрім того, радикалізація часто стає способом компенсації колективної травми — історичної чи актуальної. Травматичний досвід — наприклад, Голодомор, репресії, втрати під час війни — акумулюється у колективній пам'яті й формує підґрунтя для підсилення національного самозахисту, який може проявлятися у радикальній формі. Це своєрідна відповідь на почуття вразливості, загрози чи приниження — через утвердження сили, героїзму,

непримиренності до "ворога". Саме тому у наративі українського радикального націоналізму особливу роль відіграють не лише історичні фігури, а й символи жертви та боротьби, страждання та незламності.

Також радикалізація може бути наслідком конфлікту поколінь. Молоде покоління, яке виросло після 1991 року, в умовах незалежності, інформаційної відкритості та воєнного досвіду, часто має інший погляд на національну ідентичність, ніж покоління, яке формувалося за радянських часів. Молодь більш схильна до ідеологічного максималізму, швидкої дії, протестної активності, вона менше вірить у поступові реформи і частіше підтримує рішучі, радикальні гасла. Це створює додаткову напругу в суспільному дискурсі, коли покоління не просто мають різну пам'ять, а по-різному бачать майбутнє України (Гольберг, 2000, с. 521-569).

У цьому контексті роль освітніх, культурних та медійних інституцій є вирішальною. Вони повинні не лише інформувати, а й формувати свідоме, відповідальне ставлення до національної ідеї, навчати відрізняти радикальну активність, що захищає демократичні цінності, від тієї, що руйнує міжлюдські зв'язки, підриває довіру або поширює ворожнечу.

У процесі радикалізації українського націоналізму важливу роль відіграє міграційний фактор, пов'язаний з війною, економічною кризою та внутрішнім переміщенням населення. Втрата роботи, домівки, соціальних гарантій і звичних форм підтримки змушує багатьох людей шукати нові ідентичності та спільноти, які забезпечать їм почуття захищеності й приналежності. У таких умовах значна частина внутрішньо переміщених осіб може стати більш відкритою до ідеологій, що акцентують на солідарності «своїх», символічній відплаті за втрати та жорсткому розмежуванні з «іншими». Як зазначає У. Садова, соціально-економічна незахищеність мігрантів формує у них високий рівень тривожності та вразливості до радикальних ідеологічних впливів (Садова, 2016, с. 266).

Це явище не можна розглядати ізольовано від медійного середовища. Завдяки доступності соціальних мереж і незалежних платформ, радикальні

ідеї поширюються значно швидше, ніж раніше. Вони не проходять цензури, часто використовують емоційні образи, риторичну агресію, меми, які активно залучають молодь. У цьому середовищі формується своя мова, свої герої, своя культура протесту. Радикальний націоналізм у цифрову епоху — це не лише гасла на вулицях, а й візуальні символи, хештеги, відео, стріми, які стають інструментами ідеологічної мобілізації.

Важливо також враховувати вплив зовнішньополітичного середовища. Радикалізація українського націоналізму нерозривно пов'язана з діями держав, які ставлять під загрозу український суверенітет, територіальну цілісність і культурну незалежність. Російська агресія з 2014 року, масована дезінформація, підтримка сепаратизму, зневага до історії України — все це стало каталізатором національної консолідації та зміцнення патріотичної позиції. Саме в таких умовах націоналізм, який ще донедавна сприймався як крайній і навіть небезпечний, почав набувати легітимності як природна форма спротиву та самооборони.

Однак ця трансформація потребує особливої уваги з боку державної політики. Якщо радикалізм не буде інтегрований у законне, відкрито виражене й конструктивне поле — він може перетворитися на деструктивний фактор. Усі здорові суспільства мають внутрішній механізм стримування політичного радикалізму: це — інституції, демократія, освіта, діалог. Україна, як країна, що перебуває у стані воєнного випробування, повинна розвивати ці механізми паралельно з утвердженням власної національної ідеї.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було здійснено теоретико-методологічний аналіз понять «націоналізм» та «радикалізація українського націоналізму», що дозволило окреслити їхню сутність, типологію, функції та еволюцію в історичному і сучасному контексті. Націоналізм постає як складне, динамічне явище, що охоплює ідеологічні, політичні, культурні, психологічні та

соціальні аспекти і може проявлятися як у конструктивній, так і в деструктивній формах.

Було встановлено, що український націоналізм формувався в умовах тривалого колоніального домінування та політичного безправ'я, що зумовило його характер як ідеології національного спротиву та збереження ідентичності. Його історичні трансформації — від культурницького етапу до політичного та збройного опору — відображають глибокі соціальні й екзистенційні потреби українського народу. У цьому контексті важливим є розуміння радикалізації не як виняткового відхилення, а як реакції на зовнішні або внутрішні загрози.

Окрему увагу приділено сучасним формам націоналізму, зокрема його цифровим проявам, культурним репрезентаціям та впливу на молодіжне середовище. Підкреслено, що в умовах війни націоналізм в Україні трансформується у гібридну форму, де поєднуються традиційні, модерні та цифрові елементи. У цьому процесі важливу роль відіграє політика пам'яті, роль медіа, волонтерські та ветеранські ініціативи, які формують нову якість громадянської ідентичності.

Розглянуто також чинники, що сприяють радикалізації націоналізму: соціальна несправедливість, зовнішня агресія, історична травма, недовіра до державних інституцій, а також вплив масової культури та поколіннєвих зрушень. Націоналізм у цьому сенсі є не лише політичною доктриною, а способом самоусвідомлення й організації колективної дії.

Таким чином, у сучасних умовах націоналізм в Україні виконує не тільки мобілізаційну чи протестну функцію, але й стає основою для національної солідарності, особливо у період війни. Разом з тим, збереження демократичного вектора розвитку вимагає постійного переосмислення меж і форм прояву націоналізму, аби запобігти надмірній радикалізації. Тому подальший аналіз у другому розділі зосереджено на дослідженні чинників

радикалізації українського націоналізму в умовах війни, а також її соціальних, політичних та інформаційних проявів.

РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ЧИННИКИ ТА ПЕРЕДУМОВИ РАДИКАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ НАСТРОЇВ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Війна як базовий соціально-політичний чинник радикалізації українських націоналістичних настроїв

Важливо зазначити, що активізація націоналістичних настроїв в умовах війни відбувається в межах правового поля, визначеного Конституцією України. Стаття 11 Основного Закону наголошує, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, а також зобов'язана захищати її культурну самобутність, історичну пам'ять та гідність. У цьому контексті радикалізація національного дискурсу може розглядатися як форма суспільної мобілізації у відповідь на загрозу державному суверенітету. Водночас закріплення принципів поваги до прав і свобод усіх громадян у Конституції вимагає, щоб навіть у критичних умовах воєнного стану націоналістична риторика не переходила меж, що загрожують правам меншин чи плюралізму в суспільстві (Конституція України, ст. 11).

Війна є одним із найпотужніших каталізаторів радикалізації національних ідеологій, і в українському контексті вона виступає не лише чинником зовнішньої агресії, а й внутрішнього переосмислення національної ідентичності, системи цінностей, легітимності політичного устрою та соціальних очікувань. Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року та досягла повномасштабного характеру у 2022 році, спричинила безпрецедентне напруження у внутрішньому житті країни,

сформувала нову політичну реальність та глибоко вплинула на масову свідомість (Кулик, 2016, с. 90-106).

В умовах війни націоналізм перетворюється із культурної або ідеологічної течії на механізм захисту, спосіб виживання, символ спротиву. Націоналістичні настрої радикалізуються під впливом трьох взаємопов'язаних чинників: по-перше, під впливом прямої загрози фізичному існуванню держави та народу; по-друге, внаслідок політизації національного дискурсу у відповідь на дії зовнішнього агресора; по-третє, як наслідок соціального болю, втрат, деперсоналізації ворога та психологічного шоку. У цьому контексті радикалізація не є винятком, а скоріше закономірною відповіддю на екстремальні умови. На рівні політики війна змінила правила гри: ідеї, які раніше сприймалися як радикальні або маргінальні, набули широкої суспільної підтримки; символіка, наративи, історичні паралелі з героїчним минулим здобули актуалізацію в суспільній уяві (Кулик, 2023, с. 68).

Формується «військовий націоналізм» — форма націоналізму, в основі якого лежить культ воїна, жертви, героїчного спротиву та сакралізації боротьби за державність. У цьому середовищі посилюється риторика «ми і вони», відбувається чітке протиставлення української ідентичності усьому, що пов'язано з ворогом. Це сприяє не лише зростанню патріотичних настроїв, а й посиленню радикалізованих форм національної самоідентифікації, які нерідко транслуються через публічні виступи, медіа, соціальні мережі, військово-політичні ініціативи.

У цьому контексті радикалізація національної ідентичності посилюється під впливом як воєнної риторики, так і соціокультурних факторів. Як зазначає В. Кулик, на політичні преференції та ідентифікаційні установки значною мірою впливають не лише мовна практика, а й мовна ідентичність, регіон проживання та розмір населеного пункту. Вони виступають чинниками, що формують політичну поведінку, зокрема в питаннях мови, ставлення до Росії та державної єдності (Кулик, 2023, с. 69).

Соціально-психологічний ефект війни полягає в тому, що вона консолідує суспільство, але водночас підвищує емоційний градус сприйняття будь-якої критики або альтернативної позиції як потенційної загрози. У таких умовах націоналізм радикалізується не лише з точки зору ідеології, але й у формі практичної дії — від масових протестів і волонтерської мобілізації до створення самоорганізованих форм оборони, громадських ініціатив із контролю над внутрішньою стабільністю. Змінюється й мова національного дискурсу: з'являються нові терміни, гасла, метафори, що апелюють до війни, боротьби, безкомпромісності. Така мовна радикалізація також має ефект формування нових норм публічної поведінки — де патріотизм ототожнюється з жорсткістю, а толерантність може сприйматися як прояв слабкості або небезпеки (Рябчук, 2022, с. 43).

Цей стан суспільства є об'єктивно зумовленим, але водночас потребує критичного осмислення. Надмірна радикалізація у воєнний період може мати довготривалі наслідки: зниження рівня демократичного плюралізму, стигматизацію окремих соціальних груп, ускладнення післявоєнної реінтеграції суспільства, а також трансформацію політичної культури в бік авторитарних практик.

Одним із центральних ефектів війни як соціально-політичного чинника радикалізації є масштабна політична мобілізація населення. У ситуації екзистенційної загрози питання національної ідентичності та державної лояльності набувають не лише символічного значення, але й перетворюються на критерії політичної легітимності та соціальної довіри. В умовах постійного стресу, втрат, небезпеки і ненадійності, громадяни очікують від влади не компромісів, а сили, швидких рішень і чітких позицій. Це формує запит на «жорсткий патріотизм», де націоналізм радикалізується у відповідь на невизначеність і страх. Саме в такому середовищі виникає тенденція до політичної переоцінки всього, що асоціюється з ідеологічною стриманістю, мультикультуралізмом чи толерантністю, на користь посилення «порядку», контролю і воєнної риторики (Требіна, 2017, с. 40).

У структурі сучасної української національної ідентичності армія почала відігравати роль не лише інституційної сили, а й символу нової етики державності. Образ військового став центральним у формуванні публічного уявлення про героїзм, мужність, гідність і національну відповідальність. У цьому контексті політична роль силових структур зростає, а довіра до армії часто перевищує довіру до політичних партій, парламенту чи уряду. Це створює додаткове ідеологічне середовище, в якому націоналізм легітимується не лише через історію чи культуру, але й через захист життя, безпеку, контроль над майбутнім. Така легітимація є надзвичайно сильною, і водночас — потенційно небезпечною, якщо вона виходить за межі правового та демократичного регулювання.

У воєнний період також спостерігається посилення ідеологічної поляризації, коли будь-яка форма інакомислення або політичної поміркованості може сприйматися як зрада, слабкість або співпраця з ворогом. Це створює тиск на медіа, громадянське суспільство, наукову спільноту, інтелігенцію, які опиняються в ситуації морального вибору: з одного боку, необхідність демонструвати патріотизм, з іншого — збереження здатності до критичного мислення, гуманізму й аналітичної незалежності. Усе це призводить до формування нового типу суспільного середовища, де націоналізм набуває ознак тотальності — охоплюючи не лише політику чи оборону, а всі сфери суспільного життя: культуру, освіту, релігію, повсякденну комунікацію (Дзюба, 2005, с. 297).

Ще одним ключовим вектором впливу війни на радикалізацію українського націоналізму є трансформація громадянської ідентичності. У довоєнний період українська ідентичність була поліетнічною, багатшаровою, із виразною регіональною специфікою, включаючи співіснування різних мовних, релігійних, культурних традицій. Проте війна суттєво змінює цю картину — вона сприяє формуванню спрощеної, мобілізаційної ідентичності, що ґрунтується на принципі «належності до опору». Під цим кутом, національна приналежність все частіше починає

ототожнюватися не з культурним або етнічним походженням, а з практичною участю в обороні країни, публічною підтримкою державності, готовністю до жертвування особистим заради спільного. Така трансформація має позитивні риси у плані згуртованості, але водночас — радикалізує уявлення про «іншого», підвищує градус недовіри до тих, хто не демонструє видимої лояльності або не поділяє панівного наративу.

У воєнних умовах особливо активізується інструменталізація історичної пам'яті, яка починає виконувати мобілізаційні функції та стає інструментом конструювання ідеологічно легітимного наративу. Героїчні, жертвні й месійні образи минулого, особливо пов'язані з трагічними подіями, актуалізуються у формі «офіційної» історичної пам'яті. Це призводить до формування історичної політики, в межах якої відбувається сакралізація окремих подій і постатей, зростає готовність суспільства сприймати радикальні інтерпретації минулого як морально виправдані та політично доцільні. Як зазначає Г. Касьянов, така історична політика дедалі більше нагадує форму громадянської релігії — з усталеними ритуалами, символами та ідеологічним навантаженням, що охоплює освіту, політику, культуру і навіть повсякденну свідомість (Касьянов, 2018, с. 7-11).

Не менш важливою є й роль символічного простору, де формуються уявлення про національні цінності, ідеали та межі прийнятного. Традиційні образи українського героя, народної боротьби, самопожертви та духовної сили, глибоко вкорінені у фольклорі, історичних легендах і культурній спадщині, набувають нового звучання в умовах сучасних випробувань. Як зазначається в «Дусі нашої давнини», народна культура завжди відігравала роль не лише збереження, але й передавання моральних орієнтирів, зокрема у важкі часи. Тому актуалізація символів, гасел і образів з минулого у публічному просторі — це продовження історичної традиції самоідентифікації українського народу, де патріотизм асоціюється з гідністю, боротьбою, духовною стійкістю (Каганець, 2016, с. 135–136).

Особливу роль у процесі радикалізації національних настроїв відіграє феномен історичної та колективної травми, яка формує нову структуру соціального досвіду. У сучасних умовах війни відбувається не лише фізичне, а й глибоке психологічне ураження великої частини населення, що відображається у зміні уявлень про справедливість, безпеку, довіру до інституцій. Як зазначає В. І. Огієнко, травматичний досвід, зокрема такий, як Голодомор, залишає тривалі наслідки в масовій свідомості, що впливають на колективну пам'ять і політичну культуру нації. Аналогічно, сучасна війна формує відчуття спільної втрати та несправедливості, що сприяє емоційній мобілізації та пошуку національної ідентичності як способу подолання травми. Націоналістичні ідеї в цьому контексті виконують не лише ідеологічну, а й терапевтичну функцію — вони надають сенсу пережитому болю, структурують хаотичний досвід, допомагають знайти моральні орієнтири (Огієнко, 2013, с. 150).

Колективна емоція, особливо гнів, обурення, рішучість до спротиву, стає мобілізаційним ресурсом. Війна переводить емоційне переживання в політичну дію, де символи, гасла, спільні ритуали (пісні, церемонії, звернення до історії) формують міцне поле емоційної єдності. Проте саме в таких умовах зростає небезпека емоційної поляризації — коли нація згуртовується навколо болю, вона схильна не лише до єдності, але й до виключення, осуду, агресії щодо тих, хто не поділяє домінуючих почуттів або виявляє інший тип реакції (поміркованість, пацифізм, критичність).

Радикалізація на цьому ґрунті часто набуває не лише ідеологічного, а й емоційно-морального забарвлення: у громадській думці з'являються поняття про «правильного українця», «справжнього патріота», які визначаються не лише діями, а й рівнем емоційної залученості, ненависті до ворога, готовності до самопожертви. Ті, хто не відповідає цьому образу, ризикують бути маргіналізованими, навіть якщо вони фактично лояльні до держави. Це формує новий тип суспільного поділу — не за етнічними, релігійними чи

класовими ознаками, а за ступенем ідеологічної емоційної «вбудованості» у національний дискурс (Касьянов, 2018, с. 36–38).

У процесі радикалізації націоналістичних настроїв, що посилюються в умовах війни, важливу роль відіграє механізм інституціоналізації — коли тимчасові, емоційно зумовлені реакції суспільства на травму чи загрозу поступово перетворюються на сталу частину соціального порядку. Це проявляється в тому, що активізований у період воєнного стану націоналістичний дискурс поступово проникає у сферу державної політики, освіти, законодавства, культурної стратегії та публічного адміністрування. Зокрема, в освітній сфері війна стимулює посилення національного компонента: акцентується значення національної історії, державної мови, героїзуються сучасні захисники, підсилюється образ тривалої боротьби за незалежність. З одного боку, це відповідає завданню формування громадянської відповідальності та патріотизму; з іншого — може призводити до закріплення вузького ідеологічного підходу, у межах якого складні історичні явища, культурне розмаїття чи політичний плюралізм подаються у форматі чітких, спрощених дихотомій.

У публічному просторі все частіше виникають символічні елементи, що відображають радикалізований тип національної ідентичності — пам'ятні знаки, мурали, назви вулиць, монументи, військова атрибутика, цитати героїв. Усе це формує візуальний і смисловий контекст, у якому націоналізм перестає бути лише ідеологією і стає повсякденною нормою, частиною буденного досвіду. Відтак, радикалізація не виглядає як крайність — вона виглядає як «новий центр», норма, реальність, до якої адаптується суспільна свідомість. Зі зростанням тривалості війни, цей процес лише посилюється (Еденсор, 2002, с. 59–61).

Інформаційний простір також відіграє фундаментальну роль у закріпленні радикалізованого дискурсу. Медіа, як традиційні, так і цифрові, стають не лише каналами трансляції новин, а й інструментами формування національного бачення, емоційної мобілізації, репрезентації «правильного»

образу українця. Зазвичай ці образи базуються на силі, безкомпромісності, вірності, готовності до боротьби. Водночас будь-які альтернативні наративи — заклики до діалогу, складні історичні інтерпретації, спроби гуманітарного посередництва — можуть зазнавати тиску або стигматизації. У такому контексті радикалізація перестає бути лише емоційною реакцією й набуває структурного характеру — стає частиною культурної, інформаційної та політичної системи.

У процесі суспільних трансформацій, викликаних війною, посилюється значення держави як інструменту забезпечення не лише інституційної стабільності, але й мобілізації національного духу. В умовах загострення безпекової ситуації та зовнішньої загрози, зростає довіра до силових інституцій, армії, спецслужб, які починають відігравати провідну роль у структурі державної влади. Як зазначено у сучасній політичній думці, така тенденція створює основу для формування нових моделей державного управління, в яких пріоритетними стають вертикальна ієрархія, рішучість, централізація та ідеологічна єдність. Це, своєю чергою, стимулює укріплення націоналістичних орієнтацій, які апелюють до сили, порядку та прямої дії, іноді на шкоду плюралістичним механізмам та демократичним інститутам (Хома, 2017, с. 606–608).

У такому контексті радикалізація набуває форми інституційної легітимації: позиції, які раніше сприймалися як емоційні, периферійні або маргінальні, отримують підтвердження на рівні офіційної політики. Представники військового та політичного керівництва, які ототожнюються з націоналістичним дискурсом, опиняються в центрі суспільної уваги — їхні заяви викликають значний резонанс, а ідеї активно транслуються в медіапросторі. У публічному полі дедалі частіше з'являються формулювання, що не передбачають альтернативної позиції: будь-яке відхилення від наративу спротиву або спроба апелювати до гуманітарних підходів може сприйматися як загроза єдності нації. У таких умовах формується атмосфера домінантного,

«єдиноправильного» бачення дійсності, в якій радикалізація виглядає не лише виправданою, а й життєво необхідною.

У воєнний період процес радикалізації націоналізму не обмежується лише відповіддю на зовнішню агресію, але водночас є внутрішнім процесом трансформації соціального порядку. Війна змінює повсякденність — вона не тільки впливає на політичні інститути, але й перебудовує культурні уявлення, норми поведінки та соціальні межі допустимого. Зростає суспільна терпимість до жорсткіших заходів, обмеження свобод і риторики мобілізації. Така трансформація зумовлює формування нової політичної культури, у якій націоналізм постає не лише як ідеологія, а як форма соціальної дії, спосіб самоідентифікації та інтерпретації дійсності. Він проникає в масову свідомість і стає інструментом колективної мобілізації та суспільного консолідування на основі уявлень про національне єднання та оборону цінностей (Касьянов, 1999, с 9).

Одним із найчутливіших до війни соціальних прошарків є молодь, яка в умовах воєнної дійсності переживає не лише процес соціального дорослішання, а й формування власної громадянської, національної та моральної ідентичності. Саме молодіжне середовище є тим простором, де націоналістичні наративи, загострені війною, набувають нового звучання, перетворюючись на базу особистих рішень, світогляду, майбутніх життєвих стратегій. Молодь, яка бере участь у Збройних силах України, в добровольчих батальйонах, волонтерських рухах або інформаційних кампаніях, часто інтерналізує радикальні риси національної ідентичності — непоступливість, героїзм, віру у виняткову місію свого народу. Для багатьох із них війна стає не просто історичним тлом, а особистим викликом і моральною віхою, що радикалізує не лише ставлення до ворога, а й до понять нації, державності, справедливості (Бойко, 2022, с. 2-10).

На тлі цих змін постає своєрідний феномен «воєнно-волонтерського націоналізму» — це не класичний політичний рух, а радше масова, стихійна форма громадянської участі, що поєднує самовідданість, рішучість, елементи

самоорганізації та скепсис до офіційних інституцій. У цьому середовищі ідеї націоналізму не потребують складної ідеологічної аргументації — вони виникають як природна відповідь на реальність: «ми мусимо захищатися», «ніхто, крім нас», «ми знаємо, за що боремося». Така форма ідентичності є надзвичайно емоційною, насиченою символами та патріотичним змістом, що робить її вразливою до радикалізації, особливо в умовах внутрішньої критики, соціальної несправедливості чи політичних поступок. У цьому контексті зростає новий тип українця — не спостерігача, а учасника історичних змін, готового до дії, опору, жертвності. Проте саме така радикалізована форма патріотизму в майбутньому може стати викликом для мирного співжиття, адже з завершенням війни постає потреба повертатися до діалогу, демократичних принципів і плюралізму.

Окрему увагу варто звернути на поколіннєві трансформації, зумовлені війною, які матимуть довгострокові наслідки. Для підлітків і молоді, що дорослішали після 2014-го або 2022 року, націоналізм є вже не просто історичним концептом, а елементом особистісної світоглядної системи. У масовій культурі, медіапросторі, освітніх програмах і соціальних мережах посилюється наголос на силі, рішучості, готовності до боротьби. У такому інформаційному тлі ідеї толерантності, діалогу або культурної інтеграції можуть видаватися «слабкими» або «несвоєчасними». Це створює передумови для того, що наступне покоління сприйматиме радикалізований націоналізм не як виняток, а як звичний, легітимний елемент соціального та політичного життя.

Окремий напрям радикалізації націоналістичних настроїв у контексті війни стосується змін у релігійному та культурному дискурсах. Війна стимулює переосмислення релігії не лише як духовної сфери, а й як важливого символічного ресурсу для консолідації нації. Зростає роль церков і духовенства у формуванні національного наративу — через освячення військової техніки, участь у похованнях, підтримку армії, волонтерські ініціативи. Усе це підкреслює політичне значення релігії як елементу опору.

Водночас позиція деяких релігійних інституцій, що займають нейтральну або проросійську риторичу, стає причиною суспільного осуду й конфліктів, що також сприяє радикалізації ставлення до релігійної ідентичності та її ролі в публічному просторі (Мар'ян, 2022).

У контексті тривалої війни в українському суспільстві помітно зростає запит на створення «національної церкви» — релігійної інституції, яка б не лише відповідала духовним потребам громадян, а й відображала національний характер спротиву. Формується уявлення про «воююче християнство», де релігія починає відігравати роль не лише джерела універсальних моральних орієнтирів, але й провідника ідеї національного героїзму, боротьби, жертви заради спільного блага (Мар'ян, 2022). Релігійні традиції дедалі частіше інтерпретуються крізь призму патріотизму та протистояння ворогу. Таке переплетення віри з національною ідентичністю призводить до політизації релігійного простору: церкви беруть участь у патріотичних заходах, освячують військову техніку, підтримують морально і матеріально військових та їхні родини. Проте зворотним боком цього процесу стає зростання міжконфесійної напруги та ризик перетворення релігійної сфери на арену політичних протистоянь. В умовах війни вірність нації може почати домінувати над універсальними принципами християнства, витісняючи ідеї міжконфесійної злагоди та гуманізму.

Культурна сфера також переживає помітну трансформацію. Війна змінює не лише тематику культурної продукції, а й сам підхід до творчості. Переосмислюється культурний канон, набувають нової актуальності теми жертвності, воїнського подвигу, національного болю й незламності. У літературі, кіно, музиці, живописі домінують образи, що апелюють до боротьби, втрат, самопожертви, історичної місії народу. З одного боку, це допомагає суспільству артикулювати власний досвід війни, надає інструменти для осмислення подій і зцілення через мистецтво. З іншого боку, культурний простір поступово уніфікується, звужується спектр допустимих тем і форм. Усе, що не вписується в домінуючу патріотичну парадигму —

альтернативні стилі, критичні інтерпретації, мультикультурні наративи — ризикує бути витісненим на маргінес або підданим осуду. Це ускладнює функціонування критичної культури, обмежує мистецький діалог і знижує загальну толерантність до іншості у сфері культурного виробництва.

У контексті війни національні ідеї набувають не лише політичного чи культурного, а й сакрального виміру. Війна змінює символічний ландшафт, у якому релігія, патріотизм та культурна самосвідомість взаємодіють як єдина ідеологічна конструкція. Усе, що не відповідає цій сакралізованій матриці, починає сприйматися як відступництво або загроза, що веде до звуження простору для плюралізму, критичного мислення та культурного діалогу. Таким чином, суспільство дедалі більше орієнтується на чітке розмежування «свого» і «чужого», в якому національна ідентичність визначається через участь у спільному досвіді спротиву та жертви, а не через багатогранність культурних проявів. Як зазначає історикиня Лариса Якубова, війна сприяла прискоренню процесів націєтворення в Україні, тоді як у Росії вони фактично не стартували (Якубова, 2022).

В умовах війни помітно активізується риторика про «внутрішнього ворога», яка набуває форми концепції «внутрішньої окупації». Цей підхід передбачає розширення поняття ворожості не лише на зовнішнього агресора, а й на окремі групи всередині країни, які, на думку радикально налаштованої частини суспільства, нібито шкодять спільній боротьбі чи не поділяють «національний дух». До таких «небезпечних елементів» можуть зараховуватись незалежні медіа, опозиційні політики, громадські активісти, критично налаштовані інтелектуали. Їхня діяльність починає сприйматись не як частина демократичного діалогу, а як загроза національній єдності.

Таке уявлення створює атмосферу ідеологічного напруження, де будь-яка інакшість трактується як підризна. Це, своєю чергою, веде до зменшення простору для вільного висловлення думок, виправдовує необхідність жорсткого контролю, цензури, а також сприяє поширенню авторитарних

тенденцій у політичному житті. У такій ситуації патріотизм стає мірилом лояльності, а критика — приводом для маргіналізації чи публічного осуду.

Паралельно з цим, у радикалізованому націоналістичному дискурсі активно формується образ України як носія «місійної» ідеї — країни, що не просто захищає свою територію, а виконує історичну, навіть цивілізаційну місію: захищає Європу, демократичні цінності, свободу, духовну сутність Заходу. Така інтерпретація дозволяє перенести національну боротьбу у вищий моральний вимір — від оборони конкретних міст до протистояння світовим зламам, імперіям зла, диктатурі, неоколоніалізму. Внаслідок цього націоналізм набуває нового, універсалістського обличчя: він більше не обмежується інтересами конкретної нації, а претендує на глобальну значущість. Це з одного боку підсилює моральну легітимність спротиву, а з іншого — радикалізує вимоги, підвищує градус ідеологічної мобілізації, посилює напруження між реальними політичними процесами та символічними очікуваннями (Костюшко, 2022, с. 184).

Цей місійний підхід посилює віру в «особливу роль» української нації, що може бути як мобілізуючим чинником, так і джерелом символічного тиску — як на державу, так і на громадян. Під його впливом може виникати незадоволення будь-якими формами компромісу, толерантності або стриманості як такими, що «недостойні» великої історичної ролі України. Таке ускладнення національного дискурсу загострює не лише внутрішньополітичну ситуацію, а й впливає на зовнішньополітичні очікування, змінюючи формат комунікації між Україною та її міжнародними партнерами.

Для більш повного розуміння процесів радикалізації українського націоналізму в умовах війни варто звернутися до порівняльного аналізу аналогічних явищ у світовій історії. Вдалим прикладом є досвід Ізраїлю, де становлення національної держави відбувалося в умовах постійної військової загрози з боку оточення. У цьому випадку націоналістична ідеологія не лише

загострювалась, але й стала основою національної самоідентифікації, охоплюючи релігійні елементи, колективну пам'ять про Голокост, культ армії та ідею єдності нації. В Ізраїльському контексті націоналізм виконував функцію не тільки мобілізації, а й обґрунтування внутрішньої політики — від безпекових заходів до ідеологічної стандартизації.

Схожі процеси спостерігалися і на Балканах у 1990-х роках, зокрема в Хорватії та Сербії під час воєн і розпаду Югославії. Там націоналізм швидко набув радикальних форм, де етнічні, мовні й історичні відмінності стали механізмами політичної консолідації, що нерідко призводило до насильства, етнічних чисток та глибокої поляризації. Незважаючи на різницю в геополітичних обставинах, ці приклади демонструють: війна не лише загострює національні почуття, а й трансформує соціальну тканину, створюючи нову реальність, у якій націоналізм виступає як головна об'єднавча та легітимізуюча сила.

Подібні прояви радикалізації націоналізму можна простежити й у пострадянській Грузії, зокрема після воєн у 1990-х роках та російсько-грузинського конфлікту 2008 року. Як показано у дослідженні *«Націоналізм і гегемонія в посткомуністичній Грузії»*, націоналістичний дискурс там посилювався у відповідь на зовнішню агресію, але згодом перетворився на ключовий інструмент внутрішньої політичної мобілізації. Націоналізм почав виконувати не лише функцію опору, а й став механізмом легітимації влади, витіснення опозиційних голосів і створення жорсткої символічної ієрархії «своїх» і «чужих». У цьому контексті війна та конфлікти сприяли не просто піднесенню національної ідеї, а її поступовому перетворенню на гегемонну ідеологію, яка здатна як об'єднувати, так і виключати. Це дозволяє краще зрозуміти потенційні ризики для країн, що переживають війну: радикалізований націоналізм здатен трансформуватися у систему політичної нетерпимості, авторитаризму чи навіть культурного ізоляціонізму (Берекашвілі, 2019).

У цьому контексті варто також згадати про участь грузинських добровольців у російсько-українській війні. Від самого початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році сотні, а згодом і тисячі громадян Грузії приєдналися до лав Збройних сил України та добровольчих формувань, зокрема до Грузинського легіону. Їхня участь має не лише військовий, а й символічний вимір: вона свідчить про наявність солідарності між пострадянськими народами, які пережили схожий досвід російської агресії. Для самих добровольців війна в Україні часто сприймається як продовження боротьби за свободу, розпочатої у Грузії ще у 1990-х. Їхня мотивація базується на особистому досвіді втрат, ідеї спільного ворога та віри у спільну долю демократичного розвитку обох країн. Участь грузинів у цій війні, крім того, сприяє поглибленню транснаціональних націоналістичних наративів, де боротьба за свободу набуває наднаціонального сенсу.

З огляду на це, український досвід слід розглядати у глобальному контексті: з одного боку, радикалізація українського націоналізму має внутрішні історичні, культурні, безпекові причини; з іншого — вона відображає універсальні закономірності трансформації національної ідентичності в умовах війни. Саме тому її вивчення важливе не лише для розуміння українського соціуму, а й для осмислення ширших тенденцій взаємодії війни, політики та культури в сучасному світі.

2.2. Соціально-економічні та духовно-культурні передумови актуалізації українського націоналізму в умовах війни та заходи протидії його надмірної радикалізації

Радикалізація українського націоналізму в умовах війни зумовлена цілим комплексом соціально-економічних та духовно-культурних чинників, які тісно переплетені між собою. Повномасштабна війна виступає не лише каталізатором суспільних трансформацій, а й своєрідною лупою, що збільшує і загострює наявні проблеми — нерівність, корупцію, недовіру до інституцій, регіональні розбіжності. У цих умовах зростає потреба у простих і зрозумілих відповідях, які часто дає саме націоналістична риторика. Водночас війна змінює культурну матрицю суспільства: у ній народжуються нові символи, герої, наративи, що формують почуття колективної долі й місії. Таким чином, радикалізація націоналізму — це не лише політична реакція, а глибока соціокультурна трансформація, в якій національна ідентичність набуває екзистенційного виміру.

На тлі глибоких соціально-економічних потрясінь, спричинених війною, активізація націоналістичних настроїв стає одним із механізмів суспільного реагування на кризу. Масове безробіття, зниження рівня життя, зростання соціальної нерівності, втрата житла й масова міграція формують атмосферу тривоги та невизначеності. У таких умовах громадяни нерідко звертаються до ідеологічних моделей, які пропонують чіткі цінності, національну солідарність і відчуття захищеності. Націоналізм у цьому контексті виконує функцію психологічного та символічного захисту — він інтерпретує складну реальність через оптику «свій/чужий», надає моральну впевненість і відновлює відчуття гідності, особливо у ситуаціях, де інституційна підтримка втрачає ефективність. Як зазначає соціологиня Тамара Марценюк, «в умовах глибокої соціальної невизначеності національна

ідентичність може слугувати одним із головних ресурсів для мобілізації та виживання» (Поліщук, 2022, с. 25).

Радикалізація починається там, де національні гасла починають конкурувати з реальністю: коли обіцянки не справджуються, або коли суспільство шукає «винного» за власні втрати, тоді націоналізм стає не лише ідеологією самозахисту, а й інструментом ідеологічної агресії — у бік інакших, інших, інакодумців. Водночас, духовно-культурний вимір радикалізації не менш важливий. Під впливом війни суспільство переосмислює свою історичну місію, відносини з минулим, зміст і роль національних символів, мови, релігії, літератури, традицій. Національна культура в умовах війни набуває функції не лише репрезентації, а й мобілізації. Вона стає зброєю — засобом формування єдності, зміцнення морального духу, виправдання жертви. У цьому процесі посилюється апеляція до героїчного минулого, до сакральних образів нації, до мовної уніфікації та символічної чіткості. Водночас, саме цей культурний підйом може мати зворотний бік — стирання меж між патріотизмом і нетерпимістю, між автентичністю і виключенням.

Надмірна сакралізація нації веде до маргіналізації всього, що не вписується у встановлену ідеологічну рамку. У зв'язку з цим важливим стає питання протидії надмірній радикалізації — не шляхом придушення національної ідеї, а через її гуманізацію, осмислення і розвиток у межах демократичного діалогу. Одним з дієвих заходів є підтримка інклюзивного націоналізму — такого, що ґрунтується на спільних цінностях, а не на виключності. Важливо також забезпечити баланс між історичною пам'яттю і критичним мисленням — через реформу освіти, створення відкритого культурного середовища, підтримку міжрегіонального і міжетнічного діалогу. Не менш важливо — розвивати громадянське суспільство як простір мирного вирішення конфліктів, відкритої дискусії, визнання множинних ідентичностей. У державній політиці це передбачає утримання від

одностороннього нав'язування націоналістичних інтерпретацій, підтримку медіа-розмаїття, заохочення критичного патріотизму (Кресіна, 2023).

Особливу роль можуть відігравати освітні й культурні проєкти, спрямовані на рефлексію над історією, співпереживання, розуміння інших культур. Лише у такий спосіб можна не лише зберегти національну єдність, а й захистити суспільство від ризиків, пов'язаних із перетворенням націоналізму на форму радикального ідеологічного тиску.

Особливої уваги у площині духовно-культурних чинників радикалізації заслуговує питання регіональної ідентичності, яка зазнає значних змін у воєнний період. Україна — це поліетнічна, полікультурна й поліісторична держава, де кожен регіон має свій унікальний досвід, символіку, релігійні традиції, мовні звички та ментальні особливості. Війна, яка потребує максимальної єдності й мобілізації, часто супроводжується тенденціями до уніфікації — зокрема, посиленням спільного наративу про спротив, героїзм і національну гідність. Водночас такий підхід може не враховувати розмаїття локальних ідентичностей, а подекуди навіть сприяти їх витісненню на маргінеси. Це, своєю чергою, здатне породжувати відчуження серед мешканців тих регіонів, де історична пам'ять або культурні коди не повністю збігаються з офіційно домінуючим національним баченням.

Це особливо помітно в тих регіонах, де національна ідентичність формувалася не на основі традицій визвольної боротьби, а через інші чинники — економічну взаємодію, релігійну традицію, радянське минуле чи досвід багатокультурного співжиття. У подібному контексті радикальні прояви націоналізму можуть викликати занепокоєння, сприйматися як загроза звичному укладу життя, культурній спадщині чи усталеним цінностям. Надмірне ідеологічне навантаження культурного простору — у вигляді жорстких канонів щодо «правильного» трактування історії, мови чи символіки — нерідко провокує протест і відчуження. Такі настрої можуть стати мішенню для ворожих інформаційних впливів. Тому збереження культурного розмаїття, надання регіонам простору для власного погляду на

історію та підтримка місцевих ініціатив мають стати важливими елементами стратегії запобігання радикалізації.

Форма трансляції національного дискурсу в культурному середовищі відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності. В умовах війни актуалізація українського націоналізму часто супроводжується емоційно насиченою символікою, що апелює до образів жертвності, героїзму та історичного мучеництва. З одного боку, це сприяє консолідації суспільства навколо спільних етичних ідеалів; з іншого — така риторика може формувати уявлення про націю як вічну жертву, приречену на страждання і постійний бій. Це, в свою чергу, може перешкоджати розвитку образу майбутнього, заснованого на відбудові, модернізації та внутрішньому зціленні. У цьому контексті важливо не лише осмислювати героїчне минуле, а й працювати з образами перемоги, гідності та мирного розвитку, щоб уникнути застрягання в естетиці болю і втрати, що може підживлювати радикалізовані настрої (Сошніков, 2013, с. 126-129).

У сучасній Україні освітнє середовище дедалі більше залучається до процесу формування національної ідентичності, зокрема в умовах війни. Заклади освіти стають не лише інституціями знання, але й просторами національно-патріотичного виховання. Як відзначає А. Сошніков, саме молодь часто стає носієм радикалізованих форм ідеології, беручи активну участь у націоналістичних рухах, патріотичних акціях, а також у військових чи парамілітарних структурах. У цьому контексті освітня політика, зосереджена на піднесенні історичної героїки, боротьби за незалежність, ідеї «національного обов'язку», створює не лише платформу для мобілізації, а й ризик однобічного ідеологічного формування особистості (Сошніков, 2013, с. 341–342).

У сучасних умовах війни освітній простір набуває не лише інструментального значення як системи передачі знань, але й стратегічної функції у формуванні національної свідомості. Проте, особливої ваги набуває

збереження відкритості, плюралізму та критичного мислення у системі освіти, яка тривалий час перебувала під впливом імперських парадигм. Патріотичне виховання — важливий чинник зміцнення національної єдності, однак лише у поєднанні з культурною рефлексією, осмисленням історичних травм і здатністю до діалогу. Учень чи студент має не просто засвоїти єдиний канон, а навчитися розуміти складність історичного процесу, бачити різні перспективи, порівнювати досвід України з іншими країнами постколоніального простору. Саме вчитель, викладач, науковець мають бути носіями нової гуманітарної місії — не лише транслявати знання, а формувати відповідального, мислячого громадянина. Університети, у свою чергу, мають зберігати автономію як умову вільного інтелектуального пошуку, необхідного для демократичної деколонізації свідомості (Гнатюк, 2005, с. 440).

Важливим напрямом є також гуманітарна політика — зокрема у сфері підтримки культурних ініціатив, музейної справи, книговидання, кінематографу. Саме ці сфери формують широку уяву про націю: через історії, образи, символи, метафори. Якщо ця політика орієнтується винятково на теми війни, жертвності, героїки — вона створює потужний, але одновимірний наратив. Натомість державна підтримка має охоплювати також теми мирного співіснування, діалогу культур, рефлексії над минулим, сучасним і майбутнім. Такий підхід дозволяє уникати надмірної героїзації, що в довгостроковій перспективі може викликати втому, розчарування або ідеологічну зашореність. Іншими словами, гуманітарна політика має бути патріотичною, але не радикальною; активною, але не виключною; національно орієнтованою, але відкритою до діалогу.

В умовах сучасної війни надзвичайно важливим чинником формування і радикалізації націоналістичних настроїв стає цифрове середовище — соціальні мережі, месенджери, платформи для відео, блоги, онлайн-ЗМІ. Саме ці канали найчастіше є першоджерелом для формування громадської думки, поширення символічних образів, мобілізації емоцій, а також для

трансляції риторики спротиву, гніву, героїзму. Цифрові медіа в умовах війни відіграють одразу декілька функцій: вони є каналами актуалізації національної ідентичності, простором емоційного згуртування, платформою громадянського волонтерства, а також інструментом інформаційної боротьби.

Як справедливо зазначає Катерина Лецишин, соціальні мережі стають не лише засобом комунікації, а й полем боротьби за інтерпретацію подій. Саме завдяки цим платформам українці можуть доносити до світової спільноти власний досвід, історію, ідентичність, розповідаючи про маловідомі для іноземців явища на кшталт Розстріляного відродження чи Валуєвського циркуляру. Усе це робить цифрові медіа потужним механізмом ідейного впливу, який може як зміцнювати здорові патріотичні настрої, так і сприяти радикалізації через поширення емоційно заряджених, спрощених або ворожих повідомлень. Одним із поширених феноменів стає створення цифрових «бульбашок» — інформаційних середовищ, де циркулюють лише подібні думки, що з часом формують одностороннє, безальтернативне уявлення про політичну та національну реальність (Лецишин, 2025).

Такі інформаційні «бульбашки» посилюють розділення на «своїх» і «чужих», де до образу ворога додаються не лише зовнішні агресори, а й ті, хто дотримується альтернативного бачення розвитку держави, культури, релігії чи соціальної політики. У цьому контексті радикальні настанови закріплюються як звична форма поведінки в цифровому просторі: агресивна риторика, публічні кампанії дискредитації, онлайн-цькування, репутаційні атаки стають буденністю. Значну роль у цьому процесі відіграють популярні блогери, стрімери, TikTok-інфлюенсери, автори YouTube-каналів — саме вони формують інформаційне середовище для молоді, часто маючи більший вплив, ніж традиційні медіа чи освітні установи. Від того, який саме образ патріотизму вони подають — відкритий, гуманістичний і інклюзивний чи жорстко конфронтаційний і виключальний — значною мірою залежить характер молодіжного світогляду.

Водночас цифровий простір може стати ефективним інструментом для стримування надмірної радикалізації. Щоб це стало можливим, необхідно розвивати освітні ініціативи з медіаграмотності, критичного мислення в інтернеті, а також підтримувати незалежні платформи, відкриті до діалогу, глибокого аналізу та обговорення складних історичних питань. Наявність різноманітних точок зору — регіональних історій, релігійної багатоманітності, альтернативних трактувань подій — сприяє формуванню більш збалансованого національного дискурсу. У підсумку соціальні мережі можуть слугувати як каталізатором радикалізації, так і простором її стримування — все залежить від того, хто створює контент і з якими намірами.

Зовнішньополітичний чинник також відіграє значну роль у процесах актуалізації та радикалізації українського націоналізму під час війни. Йдеться передусім про діяльність української діаспори, міжнародну підтримку та загальний контекст світової реакції на збройний конфлікт. Мільйони українців, які змушені були залишити країну через війну, створили потужний рух культурної, інформаційної, економічної та символічної мобілізації. Як нові біженці, так і представники давньої еміграції активно просувають український національний наратив — через дипломатичні зусилля, волонтерські ініціативи, мистецькі проєкти, соціальні мережі, ЗМІ та політичну активність. Діаспора нерідко виступає рушієм нових форм культурного патріотизму, популяризує українську символіку, розповідає світові про біль і мужність українського народу, створюючи важливі інформаційні акценти для міжнародної аудиторії.

Водночас ця транснаціональна активність має подвійну природу. З одного боку, вона підтримує моральний дух, поширює ідеї солідарності та розуміння за межами країни. З іншого боку, діаспора часто виявляється більш рішучою, емоційно радикалізованою, ніж внутрішній український контекст. Це пояснюється тим, що представники діаспори, не перебуваючи безпосередньо в зоні ризику, частіше сприймають ситуацію через призму ідеї,

символу, історичного боргу. Для них війна — це не лише подія, а глибока метафора боротьби за збереження нації. Як наслідок, у риторичі діаспори іноді посилюються заклики до безкомпромісності, політичної жорсткості, тотальної мобілізації. Такий підхід іноді вступає в напругу з тими, хто в Україні безпосередньо живе в умовах війни й водночас шукає простору для збереження демократичних механізмів, соціального балансу, культурного плюралізму (Бевз, 2006, с. 35).

У той же час міжнародна підтримка — з боку урядів, міжнародних організацій, інтелектуальних спільнот — також має амбівалентний вплив. З одного боку, зовнішня легітимація української держави, постачання зброї, допомога біженцям, публічна підтримка боротьби українського народу зміцнюють національну єдність, підсилюють почуття історичної місії. З іншого боку, іноді очікування з боку міжнародних партнерів щодо демократичності, прав людини, свободи медіа тощо сприймаються частиною українського суспільства як слабкість або як спроба нав'язати «чужі» правила в умовах боротьби за виживання. У таких випадках посилюється внутрішня полеміка, зростає вплив радикалізованих наративів про необхідність тотального національного суверенітету, вільного від зовнішнього контролю.

Усе це формує складний симбіоз: український націоналізм, з одного боку, черпає підтримку ззовні, а з іншого — може зазнавати напруги у спробах поєднати ідею національної виключності з вимогами міжнародного партнерства. Саме тому важливим є формування балансу: відкритого патріотизму, що підтримується світовою спільнотою, але не перетворюється на ізоляціоністську або радикально-популістську ідеологію всередині країни.

Однією з ключових особливостей актуалізації українського націоналізму в умовах війни є формування та масове відтворення символічних фігур — національних героїв, військових лідерів, загиблих захисників, волонтерів, публічних інтелектуалів, блогерів, митців. Ці фігури стають репрезентантами колективного духу, уособлюють не лише стійкість і відвагу, але й ті цінності, що закріплюються як «ідеальні» для нації у часи

випробувань. Їхні образи постійно циркулюють у соціальних мережах, масовій культурі, телебаченні, публічному просторі — на білбордах, вулицях, монументах, у шкільних підручниках. Усе це формує нову моральну карту нації, в якій певні риси — жертовність, безстрашність, вірність державі, войовничість, мовна однорідність — стають нормативними, бажаними, очікуваними.

Водночас процес героїзації не є нейтральним — він завжди здійснюється вибірково, під впливом політичного й соціального контексту. Певні образи просуваються як зразкові, інші — замовчуються або відтісняються на маргінес. У цьому виборі закладається ідеологічне навантаження, адже саме через героїчну іконографію формуються не лише моделі поведінки, але й межі дозволеного, ієрархія цінностей, а іноді — й модель ворога. Наприклад, постать військового часто постає не просто як захисник, а як носій «єдино правильної» української ідентичності, тоді як мирні активісти, культурні посередники чи критично налаштовані інтелектуали можуть не отримати належного визнання, навіть якщо вони теж роблять вагомий внесок у розбудову країни.

Особливо важливим є те, що символічні фігури, створені під час війни, часто зберігають свій вплив і після завершення бойових дій. Вони закладають фундамент для політичної культури, освітніх стандартів, ціннісної орієнтації молоді. Якщо ці фігури подаються у надмірно радикалізованому ключі — через культ насильства, тотальної непоступливості, політичної виключності — це може спричинити появу моделі майбутнього громадянина як жорсткого, конфронтаційного, нетерпимого до інакшості. Натомість у разі, якщо національні герої подаються як символи не лише сили, а й людяності, відповідальності, інтелектуальної мужності, відкритості — це сприяє формуванню збалансованого патріотизму, що не потребує радикалізму як умови своєї ефективності.

Тому важливою частиною протидії надмірній радикалізації є свідоме формування публічного пантеону — через освітні програми, меморіальні

практики, публічні виступи, культурні ініціативи. Необхідно підтримувати героїв, які уособлюють не лише силу, а й емпатію, стратегічне мислення, гуманістичні цінності. Це дозволить уникнути перетворення національного канону на інструмент тиску, навпаки — зробити його джерелом єдності, визнання багатоманіття й моральної сили суспільства.

Державна політика та законодавче середовище в умовах війни відіграють центральну роль у формуванні рамок допустимого у сфері публічної риторики, символіки, політичного висловлювання й масових ініціатив. У ситуації загрози національному суверенітету держава має законне право та обов'язок вживати заходів щодо захисту публічного порядку, недопущення колабораціонізму, інформаційного саботажу, дезінформації та ворожої пропаганди. Однак у процесі реалізації цих функцій з'являється тонка межа між необхідним захистом безпеки й небажаним посиленням ідеологічного контролю. Законодавча ініціатива, яка стосується заборони певної символіки, мови ворожнечі, розпалювання національної нетерпимості, має здійснюватися з дотриманням принципу правової пропорційності. Інакше є ризик того, що механізми протидії зовнішній загрозі можуть бути використані для утиску внутрішньої критики або посилення домінуючої націоналістичної риторики без належного публічного балансу.

У цьому контексті особливо важливо, щоб українська правова система чітко розрізняла поняття патріотизму та екстремізму. Надмірне злиття цих категорій у медіа, громадському дискурсі чи в політичній риторичі може легітимізувати політичні переслідування або маргіналізацію тих, хто висловлює іншу точку зору, зберігаючи при цьому лояльність до держави. Законодавчо обґрунтовані рамки публічного обговорення мають передбачати захист свободи слова, свободи академічного дослідження, незалежності ЗМІ, одночасно фільтруючи мову ненависті та деструктивну пропаганду, що прямо загрожує національній безпеці. Замість радикалізації публічного дискурсу, варто створювати середовище відповідального діалогу — в якому різні версії

української ідентичності можуть співіснувати в межах спільної рамки державної лояльності та демократичної культури.

Державна інформаційна політика, у свою чергу, може відігравати конструктивну роль у стримуванні радикалізації через підтримку проєктів, що просувають мову єдності, міжетнічного порозуміння, регіональної інтеграції, а також через протидію надмірно емоційним, поляризованим наративам, що підживлюють образ ворога всередині країни. Також ефективним кроком є створення механізмів моніторингу мови ворожнечі, особливо в соціальних мережах, та впровадження освітніх програм для держслужбовців, політиків і представників медіа — щодо етики публічного висловлювання, юридичної відповідальності за розпалювання нетерпимості, а також ризиків надмірної ідеологізації публічного простору. Усе це не повинно підривати патріотизм — навпаки, завданням демократичної держави є створення простору, в якому патріотизм не потребує радикалізму, щоб бути переконливим і гідним.

У протипагу радикалізованим формам націоналізму дедалі більшої актуальності набуває концепція інклюзивного громадянства — як відповідь на потребу збереження внутрішньої єдності без втрати культурного та соціального різноманіття. В українських реаліях інклюзивне громадянство може й повинно стати основою нової моделі національної ідентичності, яка поєднує в собі патріотизм, лояльність до держави, волю до спротиву агресії — з водночас відкритістю до множинності історій, мов, культур, традицій та індивідуальних досвідів. Це особливо важливо в умовах, коли мільйони громадян України мають різні етнічні, релігійні, мовні й регіональні корені, але всі вони об'єднані спільною долею війни, втрати, боротьби за свободу.

Поняття українського громадянства в такому контексті повинно відображати не лише юридичну приналежність до держави, а й політичну суб'єктність, участь у спільному проєкті майбутнього — незалежно від мови спілкування, культурного походження чи релігійної приналежності. Національна ідея у XXI столітті має включати в себе не лише образ «єдиного

народу», а й простір для багатьох — з різним минулим, але з однаковою цінністю і правом бути частиною політичної спільноти. Такий підхід не є запереченням націоналізму як ідеології спротиву, а його цивілізаційним оновленням: від замкненого етнічного формату — до відкритої громадянської моделі.

Одним із механізмів впровадження такої інклюзивності може стати міжкультурний діалог на рівні місцевих громад, підтримка мовної різноманітності в освіті, розвиток двомовного культурного контенту, публічне визнання історичних досвідів національних меншин, а також збереження релігійного балансу. Це важливо не лише з моральної точки зору, але й як елемент національної безпеки: громадяни, які почуваються включеними в загальноукраїнський проєкт, рідше піддаються впливу ворожої пропаганди, швидше мобілізуються в умовах загрози, активніше беруть участь у відбудові держави.

Особливу роль у цьому процесі відіграє державна символіка, офіційна риторика, національні свята, церемонії та інші ритуали, через які закріплюється уявлення про те, хто є «своїм». Якщо в цих форматах домінують лише радикалізовані образи — «воїн», «борець», «єдиний носій істини» — частина населення може відчувати себе відкинутою або недостойною, навіть якщо вона щиро підтримує українську державність. Натомість інклюзивна риторика, що визнає внесок кожного — біженців, медиків, вчителів, діячів культури, людей з різними життєвими поглядами — створює моральну тканину нації, здатної витримати не лише війну, а й мирне, різноманітне, відповідальне майбутнє (Бевз, 2006, с. 35).

У довгостроковій перспективі одним із головних викликів для українського суспільства стане не лише збереження єдності навколо національної ідеї під час війни, але й вміння переосмислити й адаптувати цю ідею в умовах післявоєнного відновлення. Історія показує, що націоналізм, який у часи боротьби слугує джерелом згуртованості, у мирний період може спричиняти розкол, якщо не зазнає трансформації відповідно до нових

реалій. Повернення ветеранів, поява спільнот, що пережили війну й травму, посилення ролі воєнної етики в мирному житті, очікування визнання та «вдячності» від суспільства — усе це формуватиме нову моральну та політичну атмосферу. Якщо на цьому етапі не відбудеться перегляду радикалізованої моделі ідентичності, може сформуватися культура непримиренності — коли будь-яка альтернатива, критика чи інакша думка сприйматимуться як загроза. Така тенденція здатна привести до зміцнення авторитарних практик під виглядом захисту героїчних ідеалів, що суперечитиме демократичним цінностям, відкритості та свободі мислення.

Водночас післявоєнний період може стати шансом для глибокого переосмислення націоналізму — як не інструменту протиставлення, а проєкту включення, інтеграції, духовного відновлення. Такий націоналізм не заперечує свою історичну місію боротьби, але виводить її на інший рівень: боротьбу не лише з зовнішнім ворогом, а й з внутрішніми проявами несправедливості, байдужості, ізоляціонізму, зневаги до прав і гідності кожного. Патріотизм у цьому контексті перестає бути лише риторикою — він перетворюється на практику піклування, відповідальності, чесного управління, гідної пам'яті про загиблих і чесної перспективи для живих. Саме так може бути переосмислений національний герой: не лише як воїн, а як будівничий, вчитель, лікар, інженер, митець, громадянин. У цьому оновленому сенсі націоналізм набуває рис нової української модерності — зі своєю мовою, символікою, духовністю, але без крайнощів, без ворогів серед своїх, без ідеологічних ярликів для тих, хто мислить інакше, але діє на користь спільного блага.

У цьому процесі особливо важливою буде роль освіти, громадянського суспільства, культурної дипломатії, регіональних ініціатив і прозорих політичних механізмів. Без чіткої візії майбутнього, без поєднання етики спротиву з етикою відбудови — український націоналізм ризикує залишитися у пастці героїзованого минулого. Щоб цього уникнути, вже сьогодні варто вести змістовну та виважену дискусію: якою буде українська ідентичність

після перемоги, хто її формуватиме, як вона поєднуватиме пам'ять про боротьбу з цінностями відкритого, демократичного суспільства. Як зазначає О. Синовець, громадянське суспільство, що активізувалося в умовах війни, має всі шанси стати фундаментом не лише для подолання наслідків конфлікту, а й для майбутньої модернізації та згуртованості української нації (Синовець, 2023, с. 578).

Не можна оминати увагою психологічну основу радикалізації українського націоналізму в умовах війни, яка тісно пов'язана з феноменом колективної травми. Війна залишає слід не лише в економіці, політиці чи культурі — вона глибоко проникає у свідомість мільйонів людей, змінюючи їхнє уявлення про себе, про інших, про межі дозволеного, про добро і зло. У такій ситуації націоналізм, що базується на чіткій дихотомії «ми — вони», «свій — чужий», «герой — зрадник», стає привабливим, бо дає відчуття впорядкованого світу, де все зрозуміло. Це особливо актуально в умовах постійної тривоги, болю, втрати, коли емоційна втома вимагає простих пояснень. Психологічно така ідеологія виконує функцію захисту: вона блокує амбівалентність, притуплює складні переживання, трансформує травму в гнів, а гнів — у дію.

Колективна пам'ять також відіграє центральну роль у формуванні сучасного українського націоналізму. Війна змінює структуру пам'яті — вона витісняє мирні, багатозначні, амбівалентні події на периферію, натомість актуалізує моменти спротиву, героїзму, трагедії. Це не випадковий процес, а закономірна трансформація символічного ландшафту нації, у якому з'являються нові святі дати, нові імена, нові наративи, що закріплюються в культурі, освіті, медіа. Але разом з тим зростає небезпека того, що ця пам'ять стане надто закритою, надто монолітною, надто «культом». У такому випадку колективна пам'ять починає працювати не як ресурс зцілення, а як інструмент мобілізації через страх, вину, покору або виключення.

Саме тому важливо говорити про психосоціальні механізми переосмислення війни — не лише через героїку, а й через емпатію,

співпереживання, усвідомлення складності людських виборів у мезових обставинах. Потрібні платформи, де можна говорити про втрати без цензури, про моральні сумніви, про помилки, про поранення не лише фізичні, а й етичні. Усе це — частина здорового суспільного діалогу, який не боїться правди, навіть коли вона не вписується в офіційний наратив. Лише через таку щирість можливе формування націоналізму нового типу — не на основі культу сили чи виключення, а на основі гідності, співчуття, солідарності, які не знищують різноманітність, а об'єднують її навколо спільного майбутнього (Алюшина, 2024).

Символічна політика пам'яті, яка набуває особливої сили в умовах війни, є важливим елементом культурного простору, що формує і підтримує національну ідентичність. Вулиці, площі, пам'ятники, меморіальні комплекси, дні пам'яті, церемонії прощання, військові пантеони — усе це стає не просто частиною міського або культурного ландшафту, а матеріальним втіленням цінностей, які суспільство обирає як свої. У процесі радикалізації націоналізму символічний простір часто наповнюється образами героїзму, жертвності, перемоги, які мають не лише об'єднувальну, а й мобілізуючу функцію. Через них відбувається перетворення пам'яті в дію: вони змушують пам'ятати, але також — діяти, підтримувати, боротися, не здаватися.

Проте саме в цій площині виникає один із ключових ризиків: надмірна героїзація, без простору для жалоби, рефлексії чи складних питань, може закріплювати емоційну напругу, посилювати спрощене мислення, формувати атмосферу ідеологічної однорідності. У такому випадку пам'ятники починають не лише об'єднувати, а й нав'язувати; не лише згадувати, а й виключати; не лише ушановувати, а й ідеологізувати. Якщо символічна політика базується виключно на наративі воєнної жертвності та сили, вона замикає національну уяву в циклі боротьби, де мир стає лише паузою між війнами, а не справжньою ціллю. Особливо це важливо в контексті післявоєнної України — щоб пам'ять про війну не перетворилася на

ідеологічну догму, яка не допускає інших форм думання про націю, її майбутнє і світову роль (Ярова, 2023, с. 141-142).

Для протидії надмірній радикалізації через символічну сферу необхідно розробляти нові підходи до комеморації — процесу вшанування минулого, зокрема через публічну пам'ять, обряди, пам'ятники, дати та символи. Йдеться про створення просторів живої пам'яті: інтерактивних музеїв, арт-інсталяцій, культурних форумів, відкритих дискусій, де історія постає не як застиглий монумент, а як живий, багатоголосий діалог, здатний включати різні регіональні, поколіннєві та соціальні наративи. У цьому процесі важливо надати місце не лише героїчному, а й трагічному, не лише перемогам, а й поразкам, не лише урочистостям, а й емоційному осмисленню досвіду. Такий підхід перетворює пам'ять із знаряддя ідеологічного впливу на інструмент емпатії, колективного зцілення та відкритої національної самосвідомості.

У контексті актуалізації українського націоналізму в умовах війни важливо звернути увагу не лише на те, як формуються наративи про минуле, але й на те, яким чином у суспільній уяві окреслюється образ майбутнього. Саме цей образ — «пам'ять майбутнього» — має величезне значення для того, як нація діє сьогодні. Якщо уявлення про майбутнє ґрунтується виключно на продовженні війни, на вічному протистоянні, на тотальній героїзації сили, то й сьогодення вибудовується як безперервна мобілізація, як виключення інакшості, як підпорядкування всього одному — перемозі. Водночас, якщо в національній уяві починають формуватися образи відновлення, справедливого миру, гідного життя, культури співіснування, інновацій, відкритості до світу, — тоді націоналізм поступово змінюється: він з мобілізаційного перетворюється на конструктивний, із радикального — на інклюзивний, із минулого — в орієнтований на майбутнє.

Конструювання «пам'яті майбутнього» має ґрунтуватися на кількох важливих принципах. По-перше, на ідеї відбудови як морального обов'язку — не лише фізичної, а й емоційної, етичної, символічної. Це означає

переосмислення публічних просторів, де мають з'явитися нові символи не лише болю, а й відродження. По-друге, на уявленні про націю як про спільноту, що здатна до самокритики, до поваги до різних досвідів, до розширення культурних горизонтів. По-третє, на концепті поколінневого моста — щоб діти, які виростуть після війни, не були обтяжені лише травмою, а отримали нову систему координат, у якій можлива радість, мрія, розвиток, повага до інакшості.

Така пам'ять майбутнього має бути не лише в культурі, а й у державній політиці: в національних стратегіях, у шкільних програмах, у дипломатії, у міських планах, у символіці. Вона передбачає створення нових об'єктів — меморіальних парків, «садів пам'яті», центрів підтримки сімей загиблих, музеїв сучасної історії, відкритих цифрових архівів — де будуть представлені не лише перемоги, а й складні вибори, емоційна правда, людська гідність. Вона потребує залучення митців, архітекторів, освітян, військових, психологів, дітей, волонтерів, людей похилого віку — усіх, хто творить живу тканину українського суспільства. Це дозволить сформуванню націоналізму майбутнього як ідею турботи, розвитку, соціальної справедливості — без втрати сили, але з відновленням сенсом людяності.

Висновки до розділу 2

Результати дослідження засвідчують, що війна, як один із найглибших соціально-політичних зламів, істотно посилює процеси радикалізації націоналістичних настроїв у сучасному українському суспільстві. Збройна агресія проти України не лише активізує етноцентричні уявлення, а й підсилює значення колективної пам'яті, героїчного наративу та сприяє суспільній консолідації навколо ідеї національної ідентичності.

Встановлено, що серед ключових чинників радикалізації можна виокремити:

- соціально-політичні — як-от зростання недовіри до державних інститутів, розчарування в дипломатичних механізмах вирішення конфліктів, посилення запиту на «сильну руку»;
- культурно-символічні — міфологізація минулого, домінування одновимірної інтерпретації історії, політика пам'яті, яка часто не враховує багатоголосся українського досвіду;
- економічні — посилення соціальної нерівності, знецінення праці, зростання рівня бідності, що створює ґрунт для соціального протесту під націоналістичними гаслами;
- психологічні — травматичний досвід війни, втрата близьких, стрес, потреба у простих відповідях на складні питання, схильність до дихотомічного сприйняття світу (свій/чужий, герой/ворог);
- інформаційні — маніпулятивні медіанаративи, дезінформація, використання теми націоналізму в інформаційній війні як інструменту дискредитації.

Водночас радикалізація не є неминучим або однозначно негативним процесом — за належного підходу її потенціал можна спрямувати в конструктивне русло. Особливо важливою в цьому контексті є роль держави, яка відповідно до статті 11 Конституції України має забезпечувати розвиток культурної та мовної самобутності всіх національних спільнот. Це вимагає формування інклюзивної національної політики, яка не виключає, а об'єднує.

Запобігти надмірній радикалізації можливо лише через комплексний підхід — реформу освіти, підтримку громадянського суспільства, культивування відкритої пам'яті, створення механізмів соціального діалогу. Лише поєднання етики спротиву з етикою відновлення забезпечить сталий розвиток нації.

Післявоєнний час може стати моментом для глибшого переосмислення націоналізму — не як замкнутої ідеології протиставлення, а як простору для інтеграції, солідарності та духовного оновлення. Такий націоналізм не відмовляється від ідеї боротьби, але розширює її значення — включаючи протидію внутрішній несправедливості, соціальній черствості та зневазі до людської гідності. У цьому контексті патріотизм перестає бути лише гаслом і набуває форми щоденної дії — турботи про спільне благо, прозорого управління, збереження пам'яті про полеглих і відповідальності перед тими, хто живе. Національний герой у такій парадигмі — це вже не тільки воїн, а й творець: лікар, учитель, інженер, митець, свідомий громадянин.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження показало, що радикалізація українського націоналізму в умовах війни є складним і багатограним соціально-політичним явищем. Вона формується як відповідь на зовнішню агресію, внутрішні соціальні виклики, символічні конфлікти та потребу в зміцненні національної ідентичності. У такому контексті націоналізм виконує одразу кілька функцій: з одного боку — мобілізує суспільство перед загрозою, з іншого — може сприяти поляризації, надмірній уніфікації та посиленню ідеологічного тиску.

Війна змінює характер націоналізму — з культурного явища він перетворюється на активний інструмент політичної дії. Зростає значення історичної пам'яті, посилюється вплив символів і героїчного наративу, відбувається певна сакралізація насильства. Проте разом із цими процесами виникають і небезпеки: посилення радикальних настроїв, нетерпимість до інакшої думки, зростання авторитарних тенденцій і поступове звуження простору для демократичного діалогу.

Особливо тривожно виглядає тенденція до зміщення національного канону в бік винятковості, адже це може ускладнити майбутню інтеграцію суспільства та процес післявоєнної відбудови. У цьому контексті важливо не забувати, що Конституція України гарантує невідчужуваність і непорушність прав і свобод людини (ст. 21), а також прямо зазначає, що жодна ідеологія не може бути обов'язковою (ст. 15). Це означає, що навіть за умов воєнного часу держава повинна залишатися вірною принципам демократичного плюралізму, зокрема захисту прав меншин та свободи думки.

Період після війни повинен стати нагодою для осмислення націоналізму як інклюзивного суспільного проєкту — не зосередженого на розмежуванні, а спрямованого на об'єднання, підтримку й моральне відродження. Такий підхід до націоналізму не заперечує його бойового минулого, але розширює його призначення — це вже не лише спротив зовнішній загрозі, а й активна позиція проти внутрішньої несправедливості, соціального відчуження та нехтування людською гідністю. У цьому контексті образ національного героя набуває нових форм — це може бути не лише захисник на фронті, а й учитель, медик, культурний діяч, волонтер — кожен, хто творить суспільство справедливості та солідарності.

У зв'язку з цим пропонуються наступні **рекомендації**:

1. На рівні державної політики:

- Розробити комплексну стратегію формування інклюзивної національної ідентичності, що базується на принципах відкритості, гуманізму та соціальної справедливості.
- Здійснювати моніторинг і профілактику радикальних настроїв у публічному дискурсі, зберігаючи баланс між безпекою та правами людини.
- Залучити положення Конституції України як нормативного орієнтира у розробці політик, що стосуються національної ідеї, освіти, пам'яті, символіки.

2. У сфері освіти та культури:

- Переорієнтувати освітні програми на формування критичного мислення, національної свідомості без ксенофобії, історичної відповідальності.

- Розвивати комеморативні практики, що визнають багатоманітність українського досвіду — через створення «живої» пам'яті, включення голосів усіх регіонів, поколінь і спільнот.

3. У публічній комунікації:

- Формувати пантеон героїв, які уособлюють не лише мужність, а й стратегічне мислення, емпатію, моральну стійкість.
- Протидіяти пропагандистському використанню патріотизму як інструменту ідеологічного тиску.

4. На рівні громадянського суспільства:

- Підтримувати діалог між регіонами, соціальними групами, ідеологічними середовищами для подолання розколів та утвердження національної єдності.
- Активізувати волонтерські, просвітницькі, меморіальні ініціативи, що сприяють об'єднанню суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алюшина Н. Психологія війни: як знайти сили й не зламатися / Наталія Алюшина // LB.ua. — 2024. URL: https://lb.ua/blog/natalia_aliushyna/512605_psihologiya_viynei_yak_znayti_sili_i.html
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти : підручник. 2-ге вид. Київ : Критика, 2001. С. 30 URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Anderson_Benedict/Uiavleni_spilnoty.pdf
3. Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження і поширення націоналізму. — Київ : Критика, 2001. — 224 с. — С. 6–8. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Anderson_Benedict/Uiavleni_spilnoty.pdf
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти: роздуми про походження і поширення націоналізму. — 2-ге вид. — Київ: Критика, 2001. — С. 49. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Anderson_Benedict/Uiavleni_spilnoty.pdf
5. Артюх В. Про філософсько-історичні ідеї Юліана Вассіяна // Філософські науки, м. Суми, 2008. С. 195. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/12-6.pdf#page=191>
6. Бабка А. М. Історична пам'ять у політичній свідомості українського суспільства в умовах трансформації національної ідентичності / А. М. Бабка ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2020. — С. 53 – С. 556 URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Babka.pdf
7. Багірова Л. Постмодерні підходи до вивчення націоналізму (концепція Я. Ставракакіса) // Вісник КНУКіМ. Мистецтвознавство. – 2011. – №

- 958(2). — С. 45–49. URL:
[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=L
 INK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1
 &S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=VK
 hITK_2011_958\(2\)_45_22](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=VKhITK_2011_958(2)_45_22)
8. Багірова Л. Постмодерні підходи до вивчення націоналізму (концепція Я. Ставракакиса) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». — 2011. — № 958(2). — С. 145. URL:
[https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2209?utm_source=chatgpt.
 com](https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2209?utm_source=chatgpt.com)
 9. Баран В. Юрій Липа: проект геополітичної модернізації України. Наукові записки. 2011 — С. 483-491 URL:
https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/baran_urii.pdf
 10. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Вернигора. 1947 — С. 26-28 URL:
<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21783/file.pdf>
 11. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми і перспективи // Наукові записки. — 2006. — Вип. 34. — С. 33–46. URL:
https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz_suchasna.pdf
 12. Бердиховська Б., Гнатюк О. Бунт покоління (розмови з українськими інтелектуалами). — Київ : Дух і Літера, 2013. — 432 с. URL:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Bogumila_Berdychowska/Bunt_pokolinnia.pdf
 13. Берекашвілі Б. Націоналізм і гегемонія в посткомуністичній Грузії // Caucasus Edition: Журнал з трансформації конфліктів, 2018. URL:
[https://caucasusedition.net/nationalism-and-hegemony-in-post-communist-g
 eorgia/](https://caucasusedition.net/nationalism-and-hegemony-in-post-communist-georgia/)
 14. Богданьок О., Ізвошкіова А. Верховний суд РФ визнав "Азов" терористичною організацією. В Україні відреагували // Суспільне Новини. — 2022. — 2 серпня. URL:

- <https://suspilne.media/267027-verhovnij-sud-rf-viznav-azov-terroristicnou-organizacieu-zmi/>
- 15.Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни // Українознавчий альманах. 2022. Вип. 30. С. 2–10. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/448/434>
 - 16.Білорусець Г. Микола Руденко: «Зробили, що встигли». Українська Гельсінська група // Радіо Свобода, 20.12.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mykola-rudenko-uhh/31613943.html>
 - 17.Вячеслав Чорновіл та Левко Лук'яненко: дискусія щодо розвитку Української гельсінської спілки. Український інститут національної пам'яті — офіційний вебсайт. Дата звернення - (22.05.2025) URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/vyacheslav-chornovil-ta-levko-lukyanenko-dyskusiya-shchodo-rozvytku-ukrayins-koyi-gelsinskoyi-spilky>.
 - 18.Віхров М. "Націократія" Миколи Сціборського і "третій шлях" України // Бандерівець. — 2008. — листопад. URL: <http://old.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmistd0/200811/article02>
 - 19.Гайдай Л. І. Історія України: персоналії, терміни, назви і поняття : навч. посіб. Луцьк : Вежа, 2008. с. 897 URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1321/2/O-Я.DOC>
 - 20.Галайко Б. Братство Тарасівців в політичній мобілізації українства. Українознавство. 2016 с. 76-82 URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/140950/138032>.
 - 21.Геллнер Е. Нації та націоналізм. — Київ : Критика, 2001. — 224 с. — С. 121–124. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hellner_Ernest/Natsii_ta_natsionalizm/
 - 22.Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. — Київ: Критика, 2005. — 525 с. URL:

- https://shron1.chtyvo.org.ua/Ola_Hnatiuk/Proschannia_z_imperiieiu_Ukrain_ski_dyskusii_pro_identychnist.pdf
23. Головка С. Г., Колісніченко Л. А. Вплив діяльності Української Гельсінської спілки на становлення незалежності України: thesis. 2018. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/34526>.
 24. Гольберг М. «Руська Трійця» і проблеми типології слов'янського романтизму. Шашкевичіана, 2000. № 3–4. С. 521–569.
 25. Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наукового товариства імені Шевченка, 1990. С. 75-77 URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrytsak_Yaroslav/Molodi_radykaly_v_suspilno-politychnomu_zhytti_Halychyny.pdf
 26. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ : Києво-Могилянська акад., 2005. 336 с. - с. 297-298 URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21CNR=20&S21FMT=online_book&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF%3D&S21REF=10&S21STN=1&S21STR=ukr0002038&Z21ID=
 27. Еденсор Т. Національна ідентичність, популярна культура і повсякденне життя. — Оксфорд: Berg, 2002. — 224 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/205836856_National_Identity_Popular_Culture_and_Everyday_Life
 28. Каганець І. Дух нашої давнини. — Київ: Просвіта, 2016. — С. 264 С. 135–136. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3517/file.pdf>
 29. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. — Київ: Либідь, 1999. — 352 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003498>
 30. Касьянов Г. В. Український націоналізм: між історією та політикою. — Київ : Наукова думка, 2009. — 196 с. — С. 88–91. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Kasianov_Heorhii/Ukrainskyi_natsionalizm_m_izh_istorieiu_ta_politykoiu/

31. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять // Український історичний журнал. – 2016. – №2. – С. 118–137. URL: <https://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/125193>
32. Касьянов Г. Розрита могила: Голод 1932–1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті — 2000-ні). — Харків:Фоліо, 2018. — 416 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kasianov/Rozryta_mohyla_Holod_19321933_r_okiv_u_politytsi_pamiaty_ta_istorii_1980-ti2000-ni.pdf
33. Колодій А. І. Ідентичність і символічний простір: український контекст // Політичний менеджмент. – 2017. – №2. – С. 17–27.
34. Конституція України: Від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
35. Костюшко О. П., Гальченко В. М. Український націоналізм як шлях до формування української політичної нації. // Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів – Торунь, 22 жовт. 2022 р. Київ, 2022. С. 184–186. URL: https://www.researchgate.net/publication/366339422_Ukrainskij_nacionalizm_ak_slah_do_formuvanna_ukrainskoi_politichnoi_nacii
36. Кресіна І. О., Явір В. А. Нація // Енциклопедія Сучасної України. 2023 URL: <https://esu.com.ua/article-71029>
37. Кулик В. (2016). Language and Identity in Ukraine After Euromaidan. Thesis Eleven, 136(1), 90–106. URL: https://philpapers.org/rec/KULLAI?utm_source=chatgpt.com
38. Кулик В. Мова, ідентичність і війна: трансформації уявлень українців про себе та інших // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — 2023. — Вип. 95–96. — с. 68–69. URL:

https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/nz_95-96.pdf?utm_source=chatgpt.com

39. Куць О. М. Етнополітологія. — Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2005.
— 280 с. URL:
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003116
40. Лецишин К. «Про російську опозицію та українську гідність: як говорити з іноземцями про війну», 2025 URL:
<https://www.pravda.com.ua/columns/2025/05/17/7512700/>
41. Лисенко О. Друга світова і сучасна російсько-українська війна на перетині методологічних магістралей // Україна Модерна. — 05.03.2025. URL:
<https://uamoderna.com/war/druga-svitova-i-suchasna-rosijsko-ukrayinska-vijny-na-peretyni-metodologichnyh-magistralej/>
42. Лук'яненко Л. політв'язень і «батько незалежності» // BBC News Україна. — 2017. URL:
<https://www.bbc.com/ukrainian/features-38587235>
43. Мар'ян О. Релігія як один з основних чинників у війні Росії проти України // Релігійно-інформаційна служба України (РІСУ). — 2022. — URL:
https://risu.ua/religiya-yak-odin-z-osnovnih-chinnikiv-u-vijni-rosiyi-proti-ukrayini_n135209
44. Мудрак О. В. Радикалізація політичних ідеологій: між протестом і насильством // Політичне життя. — 2015. — №2. — С. 45–51. URL:
http://www.politicsjournal.org.ua/2_2015/10.pdf
45. Набок С. В. Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контрверсійність наслідків // Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні : колективна

- монографія / за ред. Ю. І. Римаренка, Ю. І. Шайгородського. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. – С. 213–232. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/ethnopolitical_context_216.pdf
46. Національний інститут стратегічних досліджень. *Молодіжний радикалізм в Україні: чинники ескалації та шляхи протидії*. Київ: НІСД, 2013. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/molodizhniy-radikalizm-v-ukraini-chinniki-eskalacii-ta>
47. Огієнко В. І. Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження // Національна та історична пам'ять. — 2013. — Вип. 6. — С. 145–156. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ntip_2013_6_16
48. Поліщук А. В. Націоналізм як фактор мобілізації суспільства в умовах кризових трансформацій // Освіта регіону. – 2022. – №1(101). – С. 21–26. – С. 25. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/4_Polishchuk.pdf
49. Поліщук І. О. Модерна політична ментальність українського народу // Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія. – 2018. – № 2. – С. 93–106. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/17589>
50. Рябчук М. Війна ідентичностей / Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2022. – С. 43. URL: 1. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografii vse.pdf>
51. Садова У. Я. Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та українські реалії. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН

- України, 2016. – 266 с. URL:
<https://ird.gov.ua/irdp/p20160801.pdf>
52. Синовець А. Громадянське суспільство в процесі сталої післявоєнної відбудови України — імплікації для стійкості та модернізації // Наукові праці Сілезького технологічного університету. Серія «Організація та управління». — 2023. — № 183. — С. 570–579. URL:
<https://managementpapers.polsl.pl/wp-content/uploads/2023/12/183-Synowiec.pdf>
53. Сич О. М. Радикалізація європейського політичного життя міжвоєнного періоду: націоналізм, фашизм, нацизм // Politicus. 2018. № 5/6. С. 26–34. URL:
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=polit_2018_5-6_6
54. Сошніков А. О. Український націоналізм як соціокультурна міфотворчість. Харків: Майдан, 2013. 789 с. URL:
<https://ukrliteratura.com/literature/naukova/16619-ukrayinskij-nacionalizm-jak-sociokulturna-mifotvorchist.html>
55. Таровоїт І. Радикалізація націоналізму в міжвоєнній Галичині: культурні чинники // Україна модерна. — 2008. — №13. — С. 88–101. URL: <https://uamoderna.com/md/starovoyt-radicalization-nationalism>
56. Требіна М. О. Державотворці: полтавці – видатні діячі Української революції 1917–1921 рр / 2-ге вид. Полтава : Обласна бібліотека для юнацтва ім. О. Гончара, 2017. 40 с. URL:
<https://libgonchar.org/images/stories/dergava-ilovepdf-compressed.pdf#page=15>.
57. Центр Разумкова. Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень 2023 р.). — Київ: Центр Разумкова, 21 серпня 2023. Дата звернення: 30.05.2025. — URL:

- <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnis-t-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
58. Шайгородський Ю. І. Цивілізаційна ідентичність українства: теоретико-методологічні засади дослідження / Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. — 276 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/Tsyvilizatsijna-identychni-st-ukrainstva..pdf>
 59. Шаповала Ю. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід : колективна монографія / Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. — 600 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/culture_of_historical_memory_163.pdf
 60. Шульга М. Критерії європейської ідентичності // Політичний менеджмент. — 2010. — №2. — С. 139–147 с. 145 URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/shulha_kryterii.pdf
 61. Якубова Л. Українці здолали більшу частину шляху націєтворення, а в росіян цей процес навіть не починався / Розмовляв Роман Малко // Український тиждень. — 2022. — 5 грудня. URL: <https://tyzhden.ua/larysa-iyakubova-ukraintsi-zdolaly-bilshu-chastynu-shliakh-u-natsiietvorennia-a-v-rosiian-tsej-protse- navit-ne-pochynavsia/>
 62. Ярова Т. О. Націоналізм як чинник політичної мобілізації в умовах війни / Т. О. Ярова // Габітус. — 2024. — С. 141-150 URL: : <http://habitus.od.ua/journals/2024/68-2024/26.pdf>
 63. Історія політичної думки України : навч. посіб. / ред. Н. М. Хома. — Львів : Новий Світ-2000, 2017. — 632 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Istoriia_politychnoi_dumky_Ukrainy.pdf?

Додатки

Таблиця 1.1 Форми націоналізму

Тип націоналізму	Характеристика
Етнічний	Базується на спільності крові, мови, традицій; акцент на етнічному походженні
Громадянський	Орієнтований на приналежність до політичної спільноти; ключове — громадянство
Культурний	Наголос на збереженні національної культури, мови, традицій
Релігійний	Підкріплений релігійною ідентичністю та символами віри
Територіальний	Пов'язаний із захистом певної території як простору національного буття

Таблиця 1.2 Функції націоналізму

Функція	Зміст
Консолідуюча	Об'єднання нації навколо спільних цінностей і символів
Мобілізаційна	Активація громадян у кризових ситуаціях (війна, революція)
Ідентифікаційна	Формування національної самосвідомості та ідентичності
Інституціональна	Підтримка легітимності державних інституцій
Протестна	Вияв незгоди з політикою, іноді в радикальних формах

Таблиця 1.3 Етапи радикалізації українського націоналізму

Історичний період	Особливості радикалізації
1920–1930-ті роки	Формування ОУН, перехід до політичного спротиву
1940-ві роки	Збройна боротьба ОУН і УПА проти окупаційних режимів
Період Незалежності (1991–2013)	Відродження національної символіки, ідеї люстрації
Після Революції Гідності (2014–дотепер)	Добровольчі батальйони, героїзація спротиву, нова хвиля патріотизму

Таблиця 1.4 Причини радикалізації українського націоналізму

Причина	Пояснення
Зовнішня агресія	Окупація, війна, втрата територій стимулюють захисний націоналізм
Історична несправедливість	Пам'ять про репресії, геноцид, колоніальне минуле
Соціальна нерівність	Невдоволення корупцією, бідністю, безробіттям
Медіа та пропаганда	Швидке поширення емоційної риторики через соцмережі
Колективна травма	Глибоке емоційне коріння в досвіді страждань нації

Таблиця 1.5 Форми прояву радикалізації

Форма	Опис
Політична активність	Створення партій, протестні акції, вимоги люстрації
Інформаційна мобілізація	Використання соцмереж, відео, мемів, гасел
Символічні конфлікти	Боротьба за назви вулиць, пам'ятники, трактування історії
Поколіннєва напруга	Молодь частіше підтримує рішучі дії, тоді як старші — обережніші

Таблиця 1.6 Потенційні наслідки радикалізації

Позитивні	Негативні
Зміцнення патріотизму	Поляризація суспільства
Мобілізація суспільства	Загроза правам меншин
Захист національних інтересів	Можливість деструктивного екстремізму

Таблиця 2.1 Основні фактори війни, що впливають на радикалізацію

Фактор	Вплив на націоналізм
Воєнні дії	Підвищення рівня недовіри до ворога, зростання патріотичних настроїв
Втрата територій	Посилення територіального націоналізму
Загибель мирного населення	Емоційна напруга, посилення риторики спротиву
Мобілізація	Актуалізація національного захисту, зростання добровольчих рухів

Таблиця 2.2 Засоби поширення радикальних ідей під час війни

Засіб поширення	Приклад впливу
Соціальні мережі	Розповсюдження патріотичних гасел, відео, мемів
ЗМІ	Формування образу ворога, заклики до рішучості
Волонтерські ініціативи	Підвищення довіри до націоналістичних структур
Мистецтво і культура	Поширення національних символів, героїзація борців

Таблиця 2.3 Соціальні групи, найбільш схильні до радикалізації

Група населення	Причина схильності
Молодь	Пошук ідеалів, реакція на несправедливість
Ветерани війни	Бойовий досвід, відчуття обов'язку
ВПО (внутрішньо переміщені особи)	Втрата дому, пошук національного відновлення
Активісти	Залучення до політичної чи громадської боротьби

Таблиця 2.4 Регіональну специфіку процесу радикалізації в Україні

Регіон	Особливості радикалізації
Західна Україна	Традиційно високий рівень національної ідентичності
Центральна Україна	Підвищення патріотизму через фронтовий досвід
Східна Україна	Активна реакція на зовнішню агресію
Південна Україна	Поєднання оборонного патріотизму з культурним націоналізмом

Таблиця 2.5 Соціально-економічні чинники, які стимулюють радикалізацію

Соціально-економічний чинник	Вплив на радикалізацію
Економічна нестабільність	Фрустрація, зростання протестних настроїв
Безробіття	Розчарування в державі, зростання підтримки радикальних рухів
Соціальна нерівність	Почуття несправедливості, соціальний протест
Трудова міграція	Втрата зв'язку з державою, пошук нової ідентичності

Таблиця 2.6 Культурні впливи, що формують радикальні націоналістичні настрої

Культурний чинник	Вплив на радикалізацію
Мова як маркер ідентичності	Поширення вимог тотальної українізації
Пам'ять про історичні події	Формування наративів спротиву і жертви
Фольклор та героїзація минулого	Популяризація національної ідеї через символи
Культура протесту (музика, вуличне мистецтво)	Мобілізація молоді через сучасні культурні форми

АНОТАЦІЯ

Колесник Д. Д. Радикалізація українського націоналізму в умовах війни (бакалаврська робота). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. 80 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена аналізу процесів радикалізації українського націоналізму в умовах війни, спричиненої збройною агресією Російської Федерації. Визначено сутність націоналізму як соціально-політичного явища, окреслено ключові особливості його радикалізації. Досліджено історичні та сучасні форми українського націоналізму, зокрема в контексті подій після 2014 року. Проаналізовано чинники, що сприяють радикалізації, включаючи соціальні, політичні, економічні та культурні обставини. Окреслено потенційні наслідки цього процесу для суспільної стабільності, міжетнічної злагоди та державної безпеки. Надано рекомендації щодо запобігання надмірній радикалізації шляхом освіти, культурної політики та зміцнення громадянського суспільства.

Ключові слова: націоналізм, радикалізація, війна, політична ідеологія, українське суспільство, патріотизм.

ANNOTATION

Kolesnyk D. D. Radicalization of Ukrainian Nationalism in the Conditions of War (Bachelor's Work). Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2025. 80 p. (manuscript).

The bachelor's thesis is devoted to the analysis of the processes of radicalization of Ukrainian nationalism during the war caused by the armed aggression of the Russian Federation. The essence of nationalism as a socio-political phenomenon is defined, and the key features of its radicalization are outlined. Historical and modern forms of Ukrainian nationalism are explored, especially in the context of events after 2014. The thesis analyzes the factors contributing to radicalization, including social, political, economic, and cultural circumstances. The potential consequences of this process for social stability, interethnic harmony, and national security are highlighted. Recommendations are offered for preventing excessive radicalization through education, cultural policy, and strengthening civil society.

Keywords: nationalism, radicalization, war, political ideology, Ukrainian society, patriotism.

ВІДГУК

на кваліфікаційну роботу бакалавра здобувача вищої освіти 4 курсу групи ОПз-41 заочної форми навчання спеціальності С2 «Політологія» освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналіз політики» філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Колесника Дениса Дмитровича

На тему «Радикалізація українського націоналізму в умовах війни»

Тема дослідження, яка обрана здобувачем Колесником Денисом Дмитровичем, є актуальною в силу того, що вона практично не досліджена і розглядає ключові проблеми процесів радикалізації українського націоналізму не тільки в теоретичному але й практичному аспекті. Теоретична значимість роботи полягає, насамперед, у систематизації та узагальненні автором наукових підходів, методів та процедур саме політологічного дослідження націоналізму, як явища та поняття, а також спроби комплексного аналізу процесів його радикалізації в умовах війни. Практично-прикладна - у можливості застосування отриманих авторських висновків і рекомендацій у діяльності державних органів, громадських інституцій та засобів масової інформації задля формування збалансованої політики національної ідентичності та попередження екстремістських проявів. І здобувач, на нашу думку, в процесі роботи над цією темою упорався повністю, що свідчить про його ерудицію і професійні здібності як науковця-політолога. Дослідження ґрунтується на великому фактологічному і текстологічному матеріалі. Робота дуже добре структурована відповідно до поставлених основних завдань дослідження.

Безперечним доробком роботи є використання в процесі її реалізації всієї сукупності наукових підходів, методів та процедур дослідження, особливо системної та комплексної методології, які якраз і дозволили всебічно розглянути процеси радикалізації українського націоналізму в умовах війни. Висновки, отримані автором у ході виконання кваліфікаційної

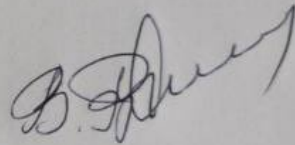
роботи, є повними, обґрунтованими та повністю розкривають поставлену мету та визначені завдання дослідження.

Поряд із сильними сторонами роботи варто зазначити певні зауваження та побажання. На нашу думку, у подальших дослідженнях цієї проблеми Колесником Д. Д. було б доцільно поглибити аналіз обраного об'єкту та предмету, зокрема, за рахунок моделювання потенційних сценаріїв подальшого розвитку українського націоналізму не лише в умовах війни але й післявоєнного періоду розвитку України.

Кваліфікаційна бакалаврська робота Колесника Д. Д. «Радикалізація українського націоналізму в умовах війни» є самостійним дослідженням та заслуговує на оцінку «95», а її автор присвоєння кваліфікації бакалавра та рекомендації продовження навчання за спеціальністю С 2 «Політологія» в магістратурі.

Керівник кваліфікаційної роботи:

доктор політ. наук, професор кафедри політології
філософського факультету Харківського національного
університету ім. В.Н.Каразіна,

Рубанов В.В.

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну роботу бакалавра
здобувача вищої освіти 4-го курсу групи ОПз-41 заочної форми навчання
спеціальності С 2 «Політологія»
освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналіз політики»
філософського факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Колесника Дениса Дмитрійовича

(прізвище, ім'я та по батькові)

на тему: «Радикалізація українського націоналізму в умовах війни»

Сьогодні майбутнє кожної держави, і України також, значною мірою залежить від того, наскільки успішно її громадяни можуть накреслити свої цілі, усвідомити національні інтереси і потреби, та знати наскільки їх інтереси поєднуються з інтересами цілого суспільства, наскільки пересічні громадяни та еліта можуть практично порозумітися і консолідуватися навколо ідеї державотворення в умовах війни. Саме тому дослідження Колесника Д. Д. сутності націоналізму та специфічних особливостей процесів його радикалізації, впливу на політичне життя сучасної України в умовах війни є дуже актуальною темою.

Робота добре структурована відповідно до поставленої мети дослідження. Сама структура даної кваліфікаційної роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та повністю відповідає окресленим в ній цілям та завданням дослідження.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження сутності поняття «націоналізм» та словосполучення «радикалізація українського націоналізму» присвячений дослідженню сутності націоналізму та політологічного визначення змісту словосполучення «радикалізація українського націоналізму».

У другому розділі «Основні чинники та передумови радикалізації українських націоналістичних настроїв в умовах війни» було розглянуто базові фактори їх формування та реального функціонування, а також соціально-економічні, духовно-культурні передумови актуалізації українського націоналізму в умовах війни та політичні заходи протидії його надмірної радикалізації.

Висновки, отримані автором у ході виконання кваліфікаційної роботи бакалавра, є повними, обґрунтованими та дуже добре розкривають поставлену мету і визначені завдання. Список використаних джерел та літератури досить повний та містить вітчизняні та зарубіжні джерела за обраною тематикою.

До недоліків роботи можна віднести те, що автор для кращого візуального сприйняття роботи використовує переважно такий вид зображення, як таблиця.

Не дивлячись на даний недолік, бакалаврська робота Колесника Д. Д. є ґрунтовним, дійсно, як це вказано в самій роботі, комплексним дослідженням, у якому обґрунтовано теоретичну та практично-прикладну базу з даної проблематики, глибоко та повно розкриті основні поняття, зроблені висновки з політологічної точки зору, які дійсно мають елементи наукової новизни.

В цілому кваліфікаційна робота «Радикалізація українського націоналізму в умовах війни» заслуговує на високу оцінку, а її автор, Колесник Д.Д., гідний присвоєння кваліфікації бакалавра та рекомендації продовження його навчання в магістратурі з спеціальності С 2 – Політологія .

Рецензент:

Доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри права, національної безпеки та європейської
інтеграції ННІ «Інститут державного управління»
ХНУ ім. В. Н. Каразіна

(Бульба В. Г.)_

(прізвище та ініціали)